

MÁRIA G. SÁNDOR

## DIE MITTELALTERLICHEN GEBÄUDE UND GEBÄUDERESTE DER BISCHOFSBURG ZU PÉCS

### A PÉCSI PÜSPÖKVÁR KÖZÉPKORI ÉPÜLETEI ÉS ÉPÜLETMARADVÁNYAI

#### DER DOM

In den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts, während der Wiederherstellungs- und fast zu seiner Neuerrichtung führenden Arbeiten am mittelalterlichen Pécser Dom (Abb. 6) stellte es sich heraus, daß der romanische Gebäudeschmuck unvergleichlich reich gewesen war. In der Türkenzeit war er allerdings stark beschädigt worden. Im Barock kamen die unter der Chortreppe eingebauten Steindenkmäler in sehr fragmentiertem Zustand ans Licht. Beim Neubau in den Jahren 1881-1891 ersetzte man die an ihrer ursprünglichen Stelle gefundenen Steinmetzarbeiten aus dem 12. Jahrhundert durch neoromanische Rekonstruktionen. Die fragmentiert erhalten gebliebenen Originalwerke kamen ins Museum.

Die Hauptkirche des 1009 gegründeten Bistums wurde im Gebiet des frühchristlichen Friedhofs erbaut. Bereits die Literatur des 18. Jahrhunderts hat sich mit der Entstehungsgeschichte des Doms beschäftigt und seinen römischen Ursprung angenommen.

Der als zuverlässig geltenden Überlieferung der Chroniken zufolge entstand die erste Kirche in der Zeit zwischen 1038-1041 bzw. 1044-1046. Bei einem Brand im Jahr 1064 wurde sie beschädigt und Ende des 11. Jahrhunderts begann man mit ihrem Wiederaufbau. Diese zweite Kirche romanischen Stils war eine Pfeilerbasilika mit einer weiträumigen Krypta (dem unversehrtesten mittelalterlichen Detail der heute stehenden Kirche) unter dem erhöhten, dreiapsidalen Chor und je zwei an den Mauern der Seitenschiffe errichteten Türmen. Um 1100 erbaute man die Unterkirche und setzte im Laufe des 12. Jahrhunderts die Arbeiten an Chor und Mittelschiff fort, die in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts beendet waren. Am Westteil der Kirche, an der Fassade und den Türmen, wurde jedoch noch zu Beginn des 13. Jahrhunderts gebaut.

Wie die neuesten kunsthistorischen Forschungen – von Melinda Tóth durchgeführt – zeigen, gibt es unter den skulptierten Steinen des Doms keine Werke des 11. Jahrhunderts. Die bedeutendste Arbeit schufen Bildhauer und Steinmetzen wohl zwischen 1140 und 1180.

#### A SZÉKESEGYHÁZ

Az 1880-as években, a középkori eredetű (6. kép) pécsi székesegyház helyreállításának a csaknem teljes újjáépítéshez vezető munkái során fény derült arra, hogy a templom román stílusú faragványos díszítése páratlan gazdag volt. A török időkben mindazonáltal jelentősen megsérült, s a barokk korban a szentélylépcső alatt beépített kőszobrászati emlékek igen töredékes formában kerültek elő. Az 1881-1891 közötti újjáépítéskor az eredeti helyükön talált XII. századi faragványokat neoromán rekonstrukciókkal pótolták. A töredékes eredeti alkotások múzeumba kerültek.

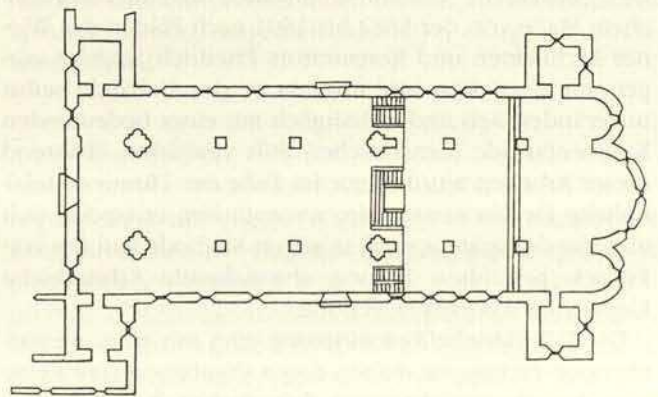


Abb. 6. Grundrißrekonstruktion des mittelalterlichen Doms  
6. kép. A székesegyház középkori alaprajzáinak rekonstrukciója.

Az 1009-ben alapított püspökség főtemplomát az öke-szentény temető területére építették.

A székesegyház kialakulásának történetével már a XVIII. századi irodalom is foglalkozott, s azt római eredetűnek vélte.

Az első templom a megbízhatónak ítélt krónikás hagyomány szerint 1038-1041, ill. 1044-1046 között épült. Az 1064-es tűzvész következtében megromlásodott és a XI. század végén elkezdték az újjáépítését. Ez a második román stílusú székesegyház pilléres bazilika volt, három apszisos emelt szentélye alatt igen tágas altemplommal



Der dem Kreuz Christi geweihte Altar – die frühere Fachliteratur nannte ihn Volksaltar – war die Hauptzierde der Kirche. Der italienische Ursprung seines Stils ist in Parma oder Mailand zu suchen.

Eine Reihe von Reliefs am nördlichen und südlichen Zugang zur Krypta bildet die zweite Gruppe bedeutender Bildwerke. Diese Arbeiten dürften im dritten Viertel des 12. Jahrhunderts entstanden sein. Der Stil einer Gruppe der Reliefs stammt nach Ansicht der Forschung aus der Rhone-Gegend in Mittelfrankreich. Auch im Vergleich zu anderen Kirchen Ungarns oder Mitteleuropas war der Pécs-er Dom also außergewöhnlich reich mit Steinmetzarbeiten romanischen Stils geschmückt.

Die Entwicklung des Doms blieb jedoch auch im 12.–13. Jahrhundert nicht stehen. Im Süden und Norden wurden Kapellen angebaut. Die ursprünglich mit einer Holzdecke versehene Kirche erhielt zu Beginn des 16. Jahrhunderts ein gotisches Gewölbe. Zur Zeit der Renaissance erfolgte kein Umbau, doch im Auftrag des Bischofs Georg Szatmári (1521–1524) entstand eines der schönsten Renaissance-Pastophorien Ungarns. Das Sakramentshäuschen aus rotem Marmor stammt von der Hand florentinischer Meister, die in Esztergom (Gran) tätig waren.

Während der Türkenherrschaft wurde der Dom zu einer Dschami, benannt nach Suleiman Sultan. Die Unterkirche diente als Arsenal. 1631 ließen die Türken den südwestlichen Turm reparieren.

Im 19. Jahrhundert begann die Restaurierung bzw. der Umbau der Kirche, zunächst im romantischen Stil nach den 1807 bis 1830 von Mihály Pollack gefertigten Plänen. Der Pollacksche Umbau unterschied sich in beträchtlichem Maße von der 1882 bis 1891 nach Plänen des Wiener Architekten und Restaurators Friedrich Schmidt vorgenommenen Restaurierung, da er das Gebäude selbst unverändert ließ und es lediglich mit einer bedeutenden Kulissenfassade romantischen Stils verstärkte. Während dieser Arbeiten wurden nur im Falle der Türme mittelalterliche Details zerstört. Im wesentlichen erstreckte sich also nur der spätere, auch in seiner Methode von der von Pollack gewählten Lösung abweichende Schmidtsche Umbau auf das ganze Gebäude.

Die Schmidtsche Restaurierung ging mit einer weitreichenden Freilegung einher, deren Ergebnisse eine Reihe von Aufnahmezeichnungen festgehalten hat. Und von den zum Vorschein gelangten Freskenfragmenten entstanden farbige Aquarellkopien. Dies sind die wichtigsten Quellen der Baugeschichte des Doms. Den reichen romanischen Skulpturenschmuck aus den beiden Zugängen zur Krypta nahm man ab und ersetzte ihn durch »stylgerechte« Kopien. Die im Laufe der Arbeiten sehr exakt geführten Bautagebücher, »Baujournale«, haben sich erhalten und dienen seither als nützliche Quellen.

Der heutige Dom (Abb. 7) ist eine dreischiffige Basilika mit einer Plattendecke, einer Reihe Kapellen, einem erhöhten, mit drei halbrunden Apsiden abschließenden Chor und einer fünfschiffigen Krypta.



Abb. 7. Gegenwärtiger Zustand des Doms  
7. kép. A székesegyház jelenlegi állapota

(a ma álló templom legépebb középkori készlete) és a mellékhajók falához épített két toronypárral. Az altemplom 1100 körül épült, majd a XII. században folytatódott a szentély és a főhajó építése, ami a század második felében fejeződött be. A templom nyugati részén, a homlokzaton és a tornyokon azonban még a XIII. század elején is dolgoztak.

A legújabb művészettörténeti feldolgozás szerint – amelyet Tóth Melinda végez – a székesegyházi faragványok között nincsen XI. századi alkotás. A legjelentősebb szobrászati-kőfaragó munkák 1140–1180 között készülhettek.

A Krisztus keresztjének szentelt oltár – amelyet a korábbi szakirodalom népoltárnak nevezett – volt a templom fő ékessége. Stílusának itáliai eredetét Pármában vagy Milánóban kell keresni.

A másik igen jelentős faragványcsoport a románkori székesegyház északi és déli altemplomi lejáróit díszítő domborműsorozat. Ezek a munkák a XII. század harmadik negyedében készülhettek. A domborművek egy csoportjának stíluseredetét Közép-Franciaországhoz, a Rhône-vidékhez kapcsolja a kutatás. A pécsi dóm román stílusú faragványai hazai és közép-európai viszonylatban is páratlanul gazdagok.

A székesegyház fejlődése nem állt meg a XII–XIII. században. Délen és északon kápolnákat építettek hozzá. Az eredetileg famennyezetű templomot a XVI. század



## DER BISCHOFSPALAST

An der Südwestseite der Bischofsburg, die Hauptfassade dem Domplatz zugewandt, steht der Bischofspalast, dessen Grundrißform ein »U« beschreibt. Die Südfassade des Palastes ist auf die innere Burgmauer gestützt. Allerdings reichte die Bebauung dieses Traktes im Mittelalter nicht bis zum südwestlichen Eckturm (Abb. 8), wie auch der Stadtplan Haüys von 1687 und die um 1690 entstandene Federzeichnung von der Burg deutlich erkennen lassen (Abb. 9). Mit dem Palast möchten wir uns an dieser Stelle nur kurz beschäftigen. Die Baugeschichte des Palastes kann aufgrund der Quellen des 18. Jahrhunderts, der Veduten und Rettungsgrabungen im wesentlichen skizziert werden. Kleinere Fundbergungen – zu denen sich immer Gelegenheit bot – brachten keine romanischen Details des Palastes ans Licht. Im Gegenteil, von den am Domplatz in der Nähe des Bischofspalastes entdeckten romanischen Mauerresten stellte sich heraus, daß sie nicht zu einem früheren Bischofspalast romanischen Stils gehört haben können. Diese Mauerreste lassen eher auf eine Kapelle schließen, die früher hier gestanden hat. Infolge dessen kamen wir zu der Annahme, daß es sich bei den im Gebiet zwischen der Nordseite des Doms und der



Abb. 8. Mittelalterlicher Südwestturm des Bischofspalastes mit der anschließenden Befestigung, gegenwärtiger Zustand  
8. kép. A püspöki palota D-i középkori tornya a hozzákapcsolódó erődítéssel, jelenlegi állapot

Burgmauer freigelegten romanischen Gebäudedetails um die Überreste eines frühe. Bischofspalastes handeln dürfte. Bestätigt wird dies von einer Angabe der Bilderchronik, die über den Brand des Doms und der umlie-

első éveiben gótikus stílusban beboltozták. A reneszánsz idejében nem történt átépítés, ám Szatmári György (1521-24) püspök megrendelésére elkészült Magyarország legszebb reneszánsz pasztofóriumainak egyike. A vörösmárványból faragott szentségház Esztergomban dolgozó firenzei mesterek munkája volt. A török hódoltság alatt Szulejmán szultán dzsámija volt a katedrális az altplom pedig raktár. 1631-ben a törökök a délnyugati tornyát kijavították.

A XIX. században megkezdődött a restaurálás, illetve átépítés, először Pollack Mihály 1807-1830 között készült tervei szerint romantikus stílusban. A Pollák féle átépítés jelentős mértékben különbözött, a Friedrich Schmidt bécsi építész és restaurátor tervei alapján 1882 és 1891 között elvégzett restaurálástól, mert magát az épületet meghagyta, és csupán egy igen jelentős romantikus stílusú kulisszahomlokzattal erősítette meg. Csak a tornyok esetében pusztított el középkori részleteket. Lényegében tehát csak a későbbi, a Pollack által választott megoldástól módszerében is eltérő Schmidt féle átépítés terjedt ki az egész épületre.

A Schmidt féle restaurálás nagyarányú feltárással járt együtt, amelynek eredményeit felmérési rajzsorozat örökítette meg, az előkerült freskótöredékekről pedig színes aquarellmásolatok készültek. Mindezek a székesegyház építéstörténetének legfontosabb forrásai. A két altplomomi lejáró gazdag románkori faragványait kibontották, és „stylszerű” másolatokkal pótolták.

A munka során igen pontosan vezetett építési naplók, „Baujournal”-ok fennmaradtak és hasznos forrásul szolgálnak. A mai székesegyház (7. kép) háromhajós, kápolnasoros, síkmennyezettel fedett bazilika, három félköríves apszissal záródó, megemelt szentéllyel és egy öthajós altplommal.

## A PÜSPÖKI PALOTA

A püspökvár délnyugati oldalán áll, a főhomlokzatával a Dóm térre néző „U” alaprajzú püspöki palota épülete. A palota déli homlokzata a belső várfalon ül. A palota e traktusának a beépítése azonban a középkorban nem terjedt ki a délnyugati saroktoronyig (8. kép), amint ezt jól szemlélteti Haüy 1687-es térképe és a várról 1690 körül készült tollrajz is (9. kép).



Abb. 9. Westlicher Teil der Innenstadt von Pécs mit der Bischofsburg, um 1690  
9. kép. Pécs belvárosának Ny-i része a Püspökvárral, 1690 körül



genden Paläste im Jahr 1064 berichtet. Aufgrund der Grabungsbeobachtungen nehmen wir an, daß es Mitte des 14. Jahrhunderts in der Bischofsburg zu topographischen Veränderungen kam, wobei der Bischofspalast an die gegenwärtige Stelle gelangte. Noch heute kann man im Dachraum des südöstlichen Turms des Palastes das Detail einer Gewölberippe »in situ« sehen. Dies ist ein Überrest jenes gotischen Erkers, der ursprünglich vom Obergeschoß des südöstlichen Eckturms des Palastes auf die Stadt blickte.

Der nördliche Trakt dürfte ebenerdig, der östliche Trakt eingeschossig gewesen sein. Auch der Abschnitt des Südflügels über dem Eingang hatte ein Obergeschoß, das über einen am Westende des Traktes anschließenden Treppenaufgang zu erreichen war. Teile dieses offenen Treppenaufgangs konnten freigelegt werden, ebenso wie mehrere gotische Fenster mit Steinrahmen. Doch um die einzelnen gotischen Bauperioden zu unterscheiden, verfügen wir gegenwärtig noch nicht über ausreichende Kenntnisse.

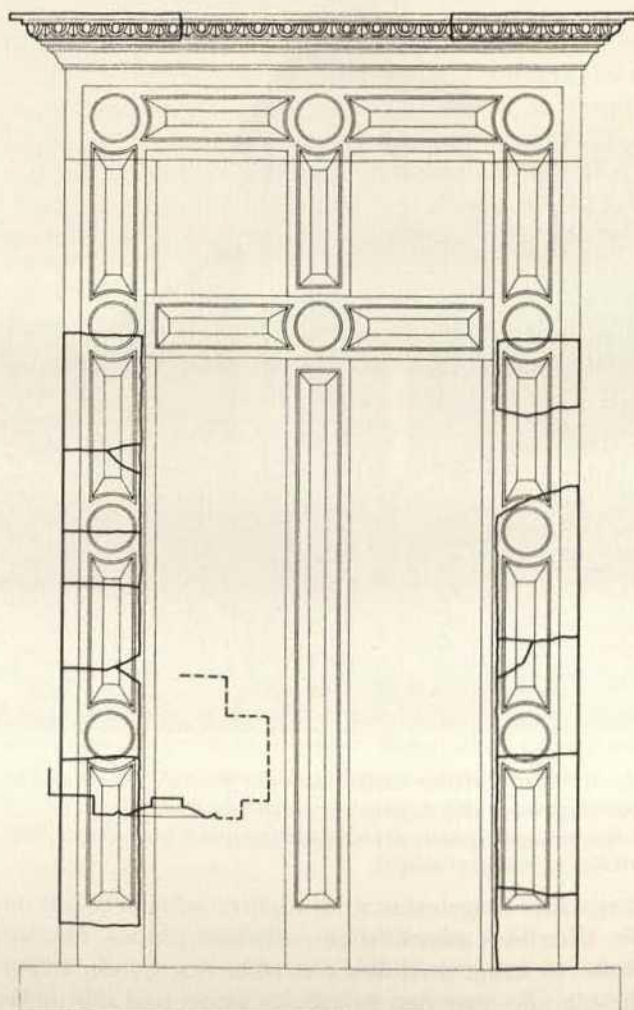
Die Fenstereinfassungen im Renaissancestil an der Südfassade des Palastes, deren Bruchstücke bei der Bauforschung zum Vorschein kamen, schreibt man einem Umbau unter Bischof Georg Szatmári zu. Über den Zustand des Bischofspalastes im Zeitalter der Renaissance wissen wir anhand dieser Fragmente nur soviel, daß seine Südfassade »große Kreuzstock-Renaissancefenster geschmückt haben müssen. Dieser Typ der Fensterumfassung ist charakteristisch für die Pécs-er Renaissancearchitektur (Abb. 10). Einer Quelle des 18. Jahrhunderts zufolge befand sich an der Stelle des heutigen Treppenhauses des Bischofspalastes eine ebenfalls im Stil der Renaissance geschmückte Kapelle.

Das bedeutendste, an den Namen des Bischofs Georg Szatmári gebundene Bauvorhaben in der Bischofsburg war die in den Quellen des 18. Jahrhunderts erwähnte »Aedes Sacmariae«. Der vor dem südöstlichen Turm des Doms über rechteckigem Grundriß errichtete Bau ist sowohl auf dem Stadtplan Haüys von 1687 als auch der um 1690 entstandenen Federzeichnung (Abb. 9) und dem Situationsplan Hermanns gut zu erkennen. Die Darstellung um 1690 zeigt ihn als eingeschossigen Bau. Über seine Funktion sagen die Quellen nichts aus. Diesbezüglich muß also die frühere Annahme akzeptiert werden, wonach er als Bibliothek und Kapelle gedient hat. Damit vereinte er im Grunde jene Funktionen, die in Gran die Bibliothek von Erzbischof Johannes Vitéz und die Kapelle von Erzbischof Thomas Bakócz versahen. Mit der Tätigkeit des Bischofs Szatmári als Literaturmäzen zumindest läßt sich der Bibliotheksbau leicht in Einklang bringen. Das Gebäude ist als Komplex dieser Art das einzige in der ungarischen Renaissancearchitektur. Leider wurde der Palast, der laut zeitgenössischer Beschreibungen etwa 40 m lang war, 1781 abgerissen. Was an Steinmetzarbeiten nach dem Abriß erhalten blieb, zeugt vom hohen Niveau des Renaissancebauvorhabens. Ihnen kommt im Hinblick auf die ungarische Renaissanceplastik besondere Bedeutung zu, weil sie nicht von der Ausstrahlung des matthiaszeitlichen Ofner Renaissancestils, sondern vom handwerklichen Können dalmatinischer Meister künden. Die

A palotával e helyen csak röviden kívánunk foglalkozni. A palota építéstörténetét jórészt a XVIII. századi források, a veduták és a leletmentések alapján tudjuk megrajzolni. A kisebb leletmentések – amelyekre mindig volt lehetőség – a palota román kori részleteit nem hozták napvilágra. Sőt azok a román kori falmaradványok, amelyek a Dóm téren a püspöki palota közelében előkerültek, nem tartozhattak egy korábbi román kori püspöki palotához. E falmaradványok inkább egy itt állott korábbi kápolnára engednek következtetni. Ennek nyomán arra a feltételezésre jutottunk, hogy a székesegyház északi oldala és a várfal közötti területen feltárt román kori épületmaradványok egy korai püspöki palota maradványai lehetnek. Ezt támasztja alá a Képes Krónikából származó adat, amely a székesegyház és a körülötte lévő paloták 1064-ben történt égését írja le. Az ásatási megfigyelések alapján feltételezzük, hogy a XIV. század közepén a püspökvárban egy topográfiai átrendeződés történt, és a püspöki palota ekkor kerül jelenlegi helyére. A palota délkeleti tornyának padlasterében ma is »in situ« meglévő boltozati bordarészlet látható. Ez annak a gótikus zárterkélynek a maradványa, amely a palota délkeleti saroktornyának emeletéről nyílt és a városra nézett.

Az északi szárny földszintes, a keleti szárny emeletes le-

Abb. 10. Rekonstruktionszeichnung eines Renaissance-Kreuzstockfensters von der Südfassade des Bischofspalastes  
10. kép. Reneszánsz keresztosztós ablak rekonstrukciós rajza a püspöki palota D-i homlokzatáról





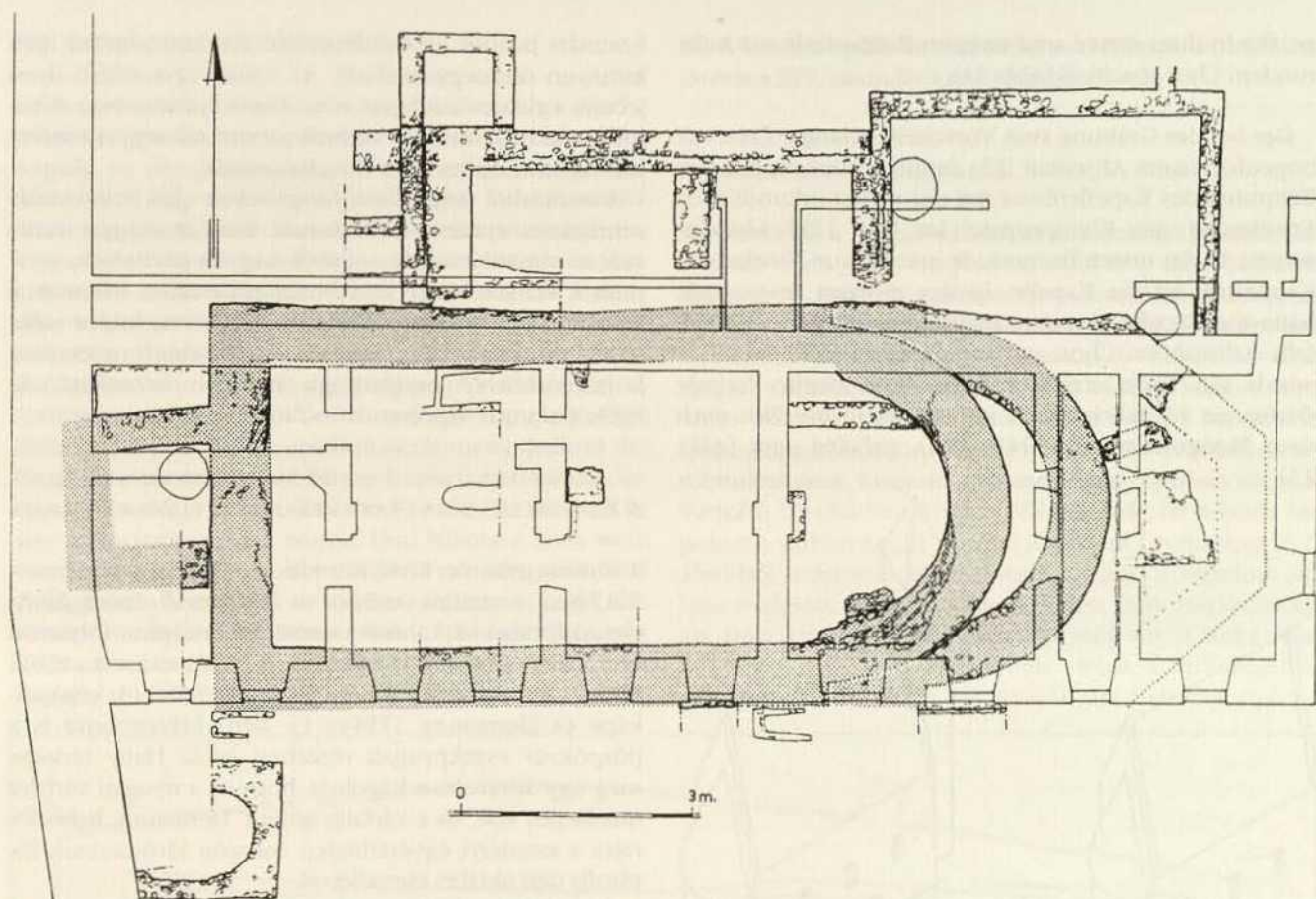


Abb. 11. Grundriß der Johanneskapelle nach ihrer Freilegung

Spuren des Wirkens der von Bischof Georg Szatmári gegründeten Renaissance-Steinmetzwerkstatt lassen sich in der ganzen Region Baranya verfolgen.

#### DIE JOHANNESKAPELLE DES KOLLEGIATSTIFTS

Außer dem Dom erwähnen die Urkunden des 13. Jahrhunderts – erstmals im Jahr 1217 – in der Burg die Johannes dem Täufer geweihte Kapelle des Kollegiatstifts. Das Gebäude wurde im Laufe des Mittelalters mehrmals umgebaut und blieb bis zum Ende der Türkenherrschaft bestehen. Der Stadtplan Joseph de Haüys (Abb. 3) von 1687 wie auch der Situationsplan von Hermannng aus dem Jahr 1754 (Abb. 5) zeigen den Bau im nordwestlichen Teil der Bischofsburg. Auf dem Stadtplan Haüys war die Kapelle noch so dargestellt, daß sie senkrecht zur westlichen Burgmauer stand und an die Burgmauer grenzte. Die Darstellung Hermannngs gibt den Chor eindeutig mit polygonalem Abschluß und an der Südseite mit einem Strebepfeiler wieder.

Schon von der früheren Stadtgeschichtsforschung wurde angenommen, daß die Ruinen der Kapelle unter dem – 1780 erbauten – Haus des bischöflichen Verwalters, des sog. Hofmeisterhauses, liegen dürften. Wie sich bei der Freilegung und Bauforschung erwies, hatte man das Barockgebäude des 18. Jahrhunderts tatsächlich auf den Fundamenten der Kapelle und unter Zweitverwendung von deren behauenen Steinen errichtet. Im Zuge der Erforschung des Gebäudes kam längs seiner Achse eine 23,5 m lange und 10,5 m breite romanische Kapelle zuta-

11. kép. A Keresztelő Szt. János kápolna alaprajza a feltárás után

hetett. A déli szárny a bejárat feletti szakaszon ugyancsak emeletes volt. Emeleti szintjére a traktus nyugati végéhez csatlakozó lépcsőfeljárón lehetett feljutni. Ennek a nyitott lépcsőfeljártnak részleteit a kutatás feltárta. Az épületen több gótikus kőkeretes ablaknyílás is előkerült. Jelenlegi ismereteink alapján a gótikus építkezések egyes korszakait szétválasztani nem tudjuk.

Szatmári György püspök nevéhez fűződik az az átépítés, amelynek eredményeként a palota déli homlokzatán nagyméretű reneszánsz ablakkeretek készültek. Ezeknek töredékei kerültek elő a falkutatás során. Természetesen a püspöki palota reneszánsz kori állapotáról csak annyit tudhatunk ezen töredékek alapján, hogy nagyméretű reneszánsz keresztosztós ablakok díszíthették a palota déli homlokzatát. Ez az ablakkeret-típus jellemző a pécsi reneszánsz építészetre (10. kép). Egy XVIII. századi forrás szerint a püspöki palota mai lépcsőháza helyén egy kápolna volt, amely ugyancsak reneszánsz stílusban volt díszítve.

Szatmári püspök legjelentősebb építkezése, a püspök-várban a XVIII. századi forrásokban említett „Aeades Sacmariae”, Haüy 1687-es térképén, az 1690 körül készült tollrajzon (9. kép), valamint Hermannng helyszínrajzán is jól felismerhető. Mindezek jól mutatják a székesegyház délkeleti tornya elé épített, téglalapalaprajzú épületet. Az 1690 körüli ábrázolás szerint emeletes volt. Funkciójára a források nem utalnak. Rendeltetését illetően el kell fogadnunk azt a korábbi feltevést, hogy könyvtár és kápolna volt. Tulajdonképpen egyesítette azokat a funkciókat, amelyeket Esztergomban Vitéz János érsek könyvtára és Bakócz Tamás érsek kápolnája látott el. A könyvtárépítés



ge, die in ihrer ersten und zweiten Bauperiode mit halbrundem Chor abschloß (Abb. 11).

Der bei der Grabung zum Vorschein gelangte Chor mit bogenförmigem Abschluß läßt darauf schließen, daß der Zeitpunkt des Kapellenbaus mit der ersten urkundlichen Erwähnung der Kleinpropstei im Jahr 1217 übereinstimmt. In der ersten Bauperiode grenzte von Norden der Kapitelsaal an die Kapelle. In der zweiten Bauperiode hatte die Kapelle einen geringfügig vergrößerten, ebenfalls halbrunden Chor, und an ihrem westlichen Ende wurde ein Turm errichtet. Auch diese zweite Periode dürfte ins 13. Jahrhundert, vermutlich in die Zeit nach dem Mongolensturm (1241-1242), gefallen sein (Abb. 12).

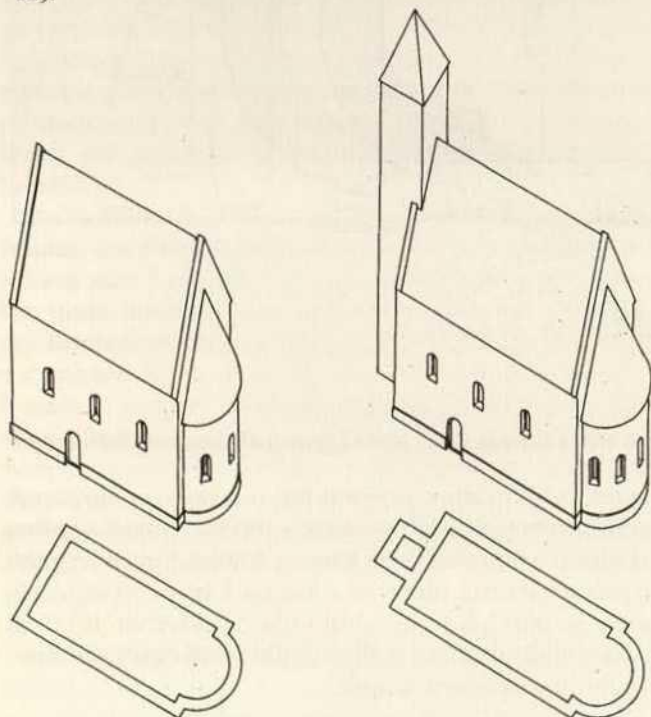


Abb. 12. Skizze der Massenrekonstruktion der beiden ersten Bauperioden der Johanneskapelle  
12. kép. A Keresztelő Szt. János kápolna első két építési korszakának tömegrekonstrukciós vázlatja

Der Situationsplan des Jahres 1754 von Hermannng stellt die Ruinen der Kapelle mit polygonaler Apsis dar. Bei der Grabung stießen wir nur auf einige Details des aus den drei Seiten eines Achtecks entwickelten Chores, da dieser beim Bau des 1780 errichteten Gebäudes unterging. Auf einem kleinen Abschnitt aber waren die herausgenommenen Mauern noch zu beobachten. In der dritten Bauperiode entstand östlich des romanischen Kapitelsaales am Chor der Kirche eine geräumige Sakristei. Der gotische Umbau der Kapelle läßt sich vermutlich mit den großangelegten Bauarbeiten in der Bischofsburg in Zusammenhang bringen, die in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts stattfanden. Auch die sekundär verwendeten Steine des barocken Gebäudes stammen zum Großteil aus dem 14. Jahrhundert.



Szatmári püspök irodalompartoló tevékenységével igen könnyen összegegyeztethető. Az épület egyedülálló ilyen jellegű együttes a magyar reneszánsz építészetben. A palotát, amely a korabeli leírások szerint mintegy 40 méter hosszú volt, sajnos 1781-ben elbontották.

A bontásból megmaradt faragványok igen színvonalas reneszánsz építkezésre vallanak. Ezek a magyar reneszánsz plasztika szempontjából nagyon jelentősek, mert nem a Mátyás király kori budai reneszánsz stílusnak a kisugárzására, hanem dalmát mesterek munkájára vallanak. A Szatmári György püspök által létesített reneszánsz kőfaragóműhely munkássága nyomon következő az egész baranyai régióban.

#### A KERESZTELŐ SZENT JÁNOS TÁRSASKÁPTALAN KÁPOLNÁJA

A székesegyházon kívül az oklevelek a XIII. században - 1217-ben - említik először a Keresztelő Szent János társaskáptalan kápolnáját a várban. A középkor folyamán az épületet többször átépítették, és az fennmaradt a török hódoltság végéig. Joseph de Haüy 1687. évi (3. kép) térképe és Hermannng 1754-es (5. kép) helyszínrajza is a püspökvár északnyugati részében jelöli. Haüy térképe még úgy ábrázolta a kápolnát, hogy az a nyugati várfalra merőleges volt, és a várfalig terjedt. Hermannng helyszínrajza a szentélyt egyértelműen sokszög záródásúnak ábrázolja déli oldalán támpillérrel.

A korábbi helytörténeti kutatás már feltételezte, hogy az 1780-ban épült udvarmesteri ház alatt lehetnek a kápolna romjai. Az ásátás és az épületrégészeti kutatás bebizonyította, hogy a XVIII. századi barokk épület valóban a kápolna alapjaira és faragott köveinek másodlagos felhasználásával épült.

Kutatása során tengelyével megegyezően egy 23,5 m hosszúságú, 10,5 m széles román kori kápolna került elő, amely az első és második építési korszakában félköríves szentélyzáródású volt (11. kép).

Az ásátás során előkerült íves záródású szentély arra enged következtetni, hogy a kápolna építésének ideje megegyezik a kisprépostság 1217. évi első okleveles említésével. Az első építési korszakban a kápolnához északról a káptalanterem csatlakozott. A második építési korszakban kismértékben megnagyobbított és ugyancsak félköríves szentélye volt a kápolnának, valamint nyugati végéhez torony épült. A második periódus ugyancsak a XIII. században épülhetett feltételezhetően a tatárjárás (1241-42) után (12. kép).

Az 1754-es Hermannng féle helyszínrajz a kápolna romjait sokszögű szentélyzáródással ábrázolja. Az ásátás a nyolcszög három oldalával záródó szentély csekély részletét találta meg, mert az 1780-ban épített épület ezt elrombolta, kiszedett falai egy darabon még megfigyelhetőek voltak. A harmadik építési periódusban a román kori káptalanteremtől keletre nagyobb méretű sekrestyét csatoltak a templom szentélyéhez. A kápolna gótikus átépítése feltételezhetően a püspökvár XIV. század második felében történő nagyarányú építkezéseivel hozható összefüggés-



Urkunden erwähnen außer der vorab behandelten Kirche Johannes des Täufers noch eine weitere mittelalterliche Kapelle in der Bischofsburg. Den Quellen zufolge war dies die 1355 von Bischof Nikolaus von Poroszló-Neszmély gegründete Kapelle der »Goldenen Jungfrau«. Unter den Ungarn betreffenden Dokumenten des Vatikanischen Archivs finden sich ab 1401 mehrere Urkunden, in denen man die Marienkapelle mit dem Attribut Deaurata, d.h. »Goldene«, versah und die davon berichten, daß sie »in castro«, d.h. in der Burg gestanden hat. Ein im Vatikanischen Archiv aufbewahrtes, aus dem Jahr 1389 datierendes Schriftstück erwähnt die Marienkapelle in der Burg. Eine im Archiv des Pécs-er Kapitels befindliche Urkunde von 1503 besagt, daß die Kapelle »ad latus ecclesiae cathedralis« erbaut wurde. Und Nikolaus Oláh weiß von ihr sogar, wie er in seinem Werk mit dem Titel »Hungaria« schreibt, daß sie »ad latus septemtrionale«, also an der Nordseite des Doms, stand. Nikolaus Oláh, der Sekretär bei Bischof Georg Szatmári war, erinnert sich der Kapelle wie folgt: »Die bischöfliche Residenz in Pécs er-

be. A barokk épületbe másodlagosan felhasznált kövek is jórészt a XIV. századból származnak.

AZ ARANYOS MÁRIA KÁPOLNA

Az oklevelek a püspökvárban az előzőekben említett Keresztelő Szent János templomán kívül még egy középkori kápolnáról tesznek említést. Ez a források szerint az »Aranyos Szűz« kápolnája volt, amelyet 1355-ben Poroszlói Neszmélyi Miklós püspök alapított. A Vatikáni Levéltár magyar vonatkozású okiratai között 1401-től kezdve több olyan oklevelet találunk, amelyekben a Mária kápolnát a Deaurata, tehát »Aranyos« jelzővel illették, és amelyek arról tudósítanak, hogy az »in castro«, azaz a várban állott. A Vatikáni Levéltárban őrzött 1389-ben kelt irat a Mária kápolnát a várban említi. A pécsi Káptalani Levéltárban lévő 1503-ból származó oklevél említi, hogy a kápolna »ad latus ecclesiae cathedralis« volt építve. Oláh Miklós amint azt Hungaria című művében írja még azt is tudja róla, hogy »ad latus septemtrionale« tehát a székesegyház északi oldalánál van. Oláh Miklós, aki Szatmári György

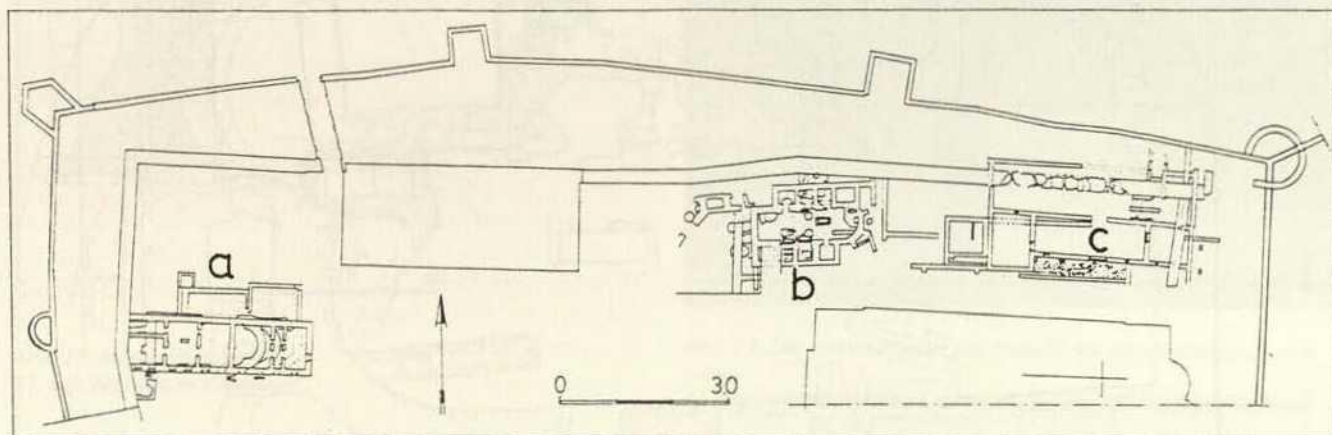


Abb. 13. Übersichtsplan der Grabung: a. Kapelle Johannes des Täufers, b. Goldene Marienkapelle, c. Universität

13. kép. Az ásás áttekintő térképe: a. Keresztelő Szt. János kápolna, b. Mária kápolna, c. egyetem

streckt sich am Fuße des von mächtigen Eichen bestandenen Mecsekberges. Ihr Dom ist ein wirklich glanzvolles und stolzes Bauwerk. In der nördlich davon gelegenen Kapelle der Jungfrau kann man das Grab von Bischof Nikolaus, des Vorbildes der Bischöfe, sehen. Unterhalb der Burg breitet sich die herrliche Stadt aus, hier wohnen die Kanoniker und Geistlichen.« In der schon erwähnten Quelle aus dem Jahr 1503 wird von acht Altären in der Kapelle berichtet.

Die frühere Stadtgeschichtsforschung hat versucht, die in den mittelalterlichen Urkunden und Quellen des 18. Jahrhunderts häufig erwähnte Kapelle, der man eine wirklich große Bedeutung beimaß, an mehreren Stellen nördlich des Doms zu lokalisieren: Ende der siebziger Jahre unseres Jahrhunderts begannen archäologische Forschungen nördlich des Doms, in dem von der nördlichen und östlichen Burgmauer begrenzten Gebiet, im ehemaligen bischöflichen Obstgarten (Abb. 13). Wie bekannt, handelt es sich bei der von Haüy 1687 angefertigten Aufnahme um die früheste Karte der Burg und der

püspök titkára volt, az alábbiakban emlékeznek meg róla: »Pécs püspöki székhely, a terebélyes tölgyekkel borított Mecsek hegy tövénél terül el, székesegyháza valóban fényes és büszke építmény, az ettől északra fekvő Szűz Mária kápolnában Miklós püspöknek, a püspökök mintaképének sírja látható. A vár alatt terül el a gyönyörű város, itt laknak a kanonokok és a lelkészek.« A már említett 1503-ból származó forrás a kápolna nyolc oltáráról tesz említést.

A korábbi helytörténetírás a székesegyháztól északra több helyre is próbálta lokalizálni a középkori oklevelekben és a XVIII. századi forrásokban sokat emlegetett kápolnát, amelynek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Az 1970-es évek végén a székesegyháztól északra, az északi és keleti várfal által határolt területen, a volt püspöki gyümölcsösökben régészeti feltárások kezdődtek (13. kép). Mint ismeretes, Haüy 1687-ben készült felmérése a várról és a városról Pécs legkorábbi térképe. Ezen a térképen az északi »kertben« épületmaradványok, illetve azok alaprajzai nincsenek jelezve, ami arra enged követ-



Stadt Pécs. Auf diesem Stadtplan sind im nördlichen »Garten« keinerlei Gebäudereste bzw. deren Grundrisse markiert, was den Schluß zuläßt, daß hier nach der Rückeroberung von den Türken nichts mehr von einem mittelalterlichen Gebäude oder dessen Überresten zu sehen war. Deshalb kam dem Umstand, daß in diesem Gebiet mit systematischen Grabungen begonnen werden konnte, so große Bedeutung zu. Der Grundriß und die genaue Stelle der Kapelle wurden durch die archäologische Freilegung geklärt. Ihr geosteter Chor weist einen Dreiachtel-Abschluß auf, an der Süd- und Nordseite liegt eine Reihe Nebenkapellen. Die Sakristei schließt sich im Osten den nördlichen Seitenkapellen an (Abb. 14). Ihr Grundriß zeigt starke Formverwandtschaft mit den Grundrissen der Kirchen der im 16. Jahrhundert erbauten Paulinerklöster von Tüskevár und Csátka. Auch bei diesen gibt es zu bei-

zetnen, hogy a töröktől történt visszafoglalás után itt középkori épület vagy annak maradványa már nem volt látható. Ezért volt nagy jelentősége, hogy ezen a területen tervszerű ásások indulhattak. A kápolna alaprajzát és pontos helyét a régészeti feltárás tisztázta. Az épület keletelt szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, déli és északi oldalához mellékkápolnák sorakoznak. Az északi kápolnasorhoz a keleti oldalon csatlakozik a sekrestye (14. kép). Alaprajza igen nagy formai rokonságot mutat a túskevári és a csatkai XIV. századi pálos kolostortemplomok alaprajzával. Ezeknél is a hajó két oldalán sorakoznak az oldalkápolnák, két falpillér között. A különbség az Aranyos Mária kápolna, valamint az említett két templom alaprajza között, hogy az Aranyos Mária kápolna szentélye kevésbé nyújtott, mint a túskevári és csatkai szentélyek. Különös figyelmet érdemel, hogy a

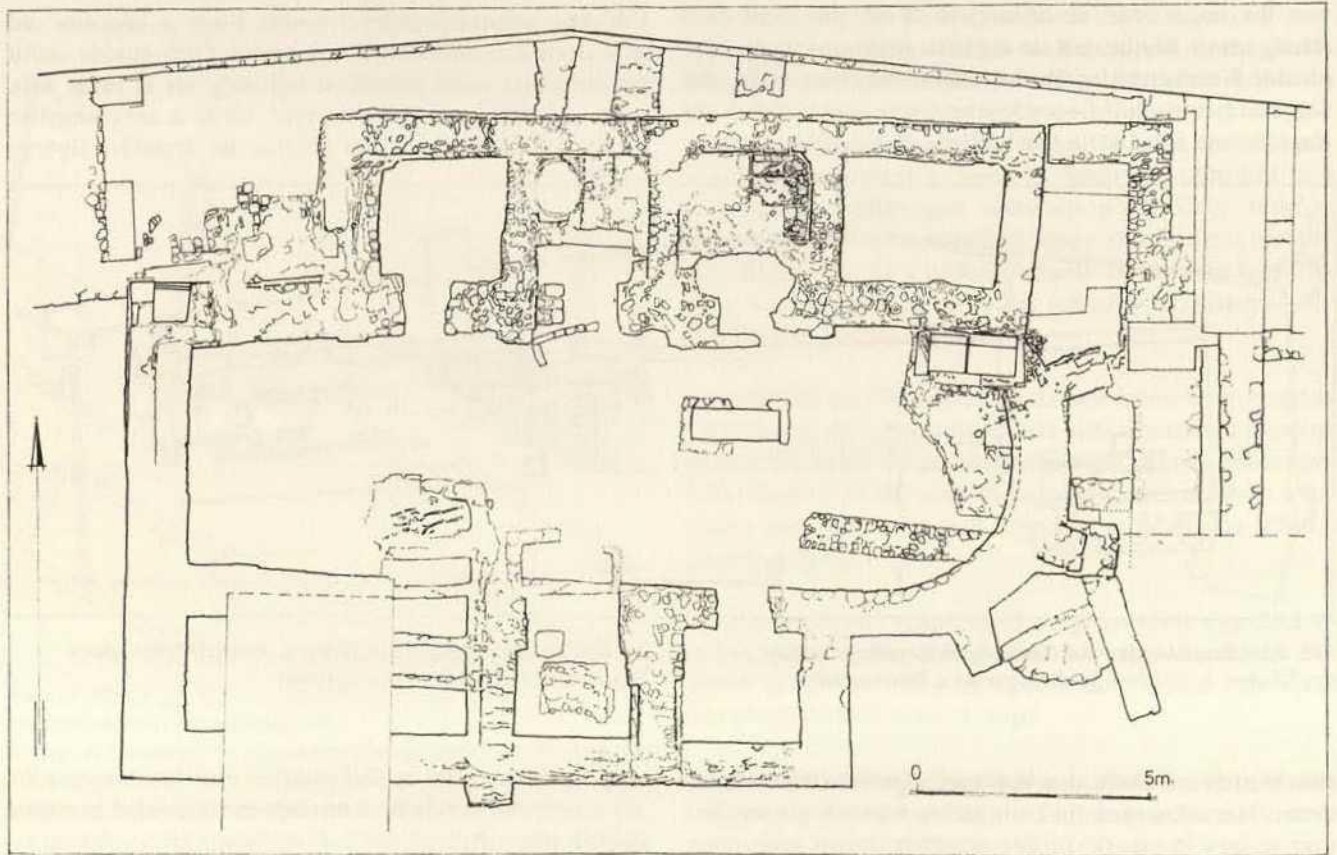


Abb. 14. Grundriß der Kapelle der Goldenen Maria nach ihrer Freilegung 14. kép. Az Aranyos Mária kápolna alaprajza feltárás után

den Seiten des Schiffes, zwischen zwei Mauerpfeilern, eine Reihe Nebenkapellen. Im Unterschied zu den Kirchen von Tüskevár und Csátka hat der Chor der Marienkapelle jedoch einen weniger länglichen Grundriß. Besondere Beachtung verdient, daß die in der Baukunst der Bettelorden charakteristische Schlichtheit in der Architektur einer Bischofsresidenz erscheint. Diese für die Pauliner typische architektonische Lösung kann man nicht als zufällig ansehen, hatte sich der einzige von Ungarn gegründete Mönchsorden doch auf dem Pécs-er Jakobsberg angesiedelt.

Der Eingang zu unserer Kapelle war an der Westseite. Ihre Südseite hatte man mit einem Strebepfeiler verstärkt. An der Nordseite befanden sich keine Strebepfeiler. Der

koldulórendi építészet jellemző egyszerűsége megjelenik egy püspöki székhely építészetében. A pálosokra jellemző ezen építészeti megoldást nem tekinthetjük véletlennek, hiszen az egyetlen magyar szerzetesrend a pécsi Jakabhegyen telepedett meg. Kápolnánk bejárata a nyugati oldalon volt. Déli oldalát falpillér erősíti. Az északi oldalhoz támpillérek nem épültek. Alaprajza asszimmetrikus. A feltárt kápolnának nagyrészt járszint alatti alapfalai maradtak meg, és csak néhány helyen figyelhető meg a felmenő fal kisebb-nagyobb szakasza. E tekintetben talán a legjelentősebb részlete az északnyugati sarok, ahol „in situ” megmaradt a lábazati párkány egy tagja. A kővel és téglával vegyesen falazott kápolnának ezt a sarkát kváder armírozás erősíti (15. kép). A lábazati párkány kölemeze váltakozó félkörös és horony, valamint negyedkör-



Grundriß der Kapelle ist asymmetrisch. Erhalten blieben davon größtenteils die unter dem Fußbodenniveau liegenden Grundmauern, und nur an einigen Stellen kann ein kleinerer oder größerer Abschnitt der aufgehenden Mauern beobachtet werden. Das vielleicht wichtigste Detail in dieser Hinsicht ist die nordwestliche Ecke, wo ein Gesimsglied des Sockels »in situ« zum Vorschein kam. Diese Ecke der gemischt aus Steinen und Ziegeln aufgeführten Kapelle hatte man durch eine Quaderarmierung verstärkt (Abb. 15). Die qualitativ gut ausgearbeitete Steinplatte des Sockelgesimses gliedert ein abwechselnd halbrundes und kehlenförmiges bzw. viertelbogiges Profil (Abb. 16). Weitere Details der aufgehenden Mauern blieben an der Westfassade sowie an den nördlichen Seitenkapellen erhalten. In der Ostkapelle der nördlichen Kapellenreihe markiert der in sehr schlechtem Zustand

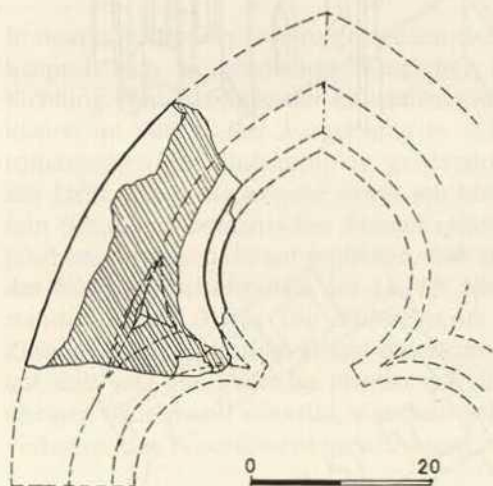


Abb. 17. Maßwerkfragment  
17. kép. Mérműves töredék

vorgefundene mittelalterliche Fußbodenbelag deren mittelalterliches Niveau. Im Chor des 20 m langen Kapellenbaus wurden die Fundamentreste eines großen Altares freigelegt, an dessen Nordseite wir auf ein aus Quadern gemauertes, am Boden mit Steinplatten ausgelegtes Grab stießen. Dieses gemauerte Grab war gleichzeitig mit dem Bau der Kirche, und zwar für deren Gründer, Bischof Nikolaus, angelegt worden.

Wie sich im Zuge der Grabung herausstellte und schon aus den Urkunden bekannt war, wurde diese Kapelle auch als Begräbnisstätte benutzt. Im Schiff kam an einer besonders hervorgehobenen Stelle ein gemauertes Grab ans Licht, bei dem es sich vermutlich um das Grab des Universitätsgründers Bischof Wilhelm handelte. Mehrere aneinander gereihete Gräber legten wir dann noch an der Südseite des Schiffs und in der angeschlossenen Seitenkapelle frei. Ungeachtet dessen, daß die Mauern der Kapelle stark verfallen waren, gingen wir dennoch aufgrund einiger bei der Grabung zum Vorschein gelangter – zur Kapelle gehörender – architektonischer Fragmente (Abb. 17) und in Kenntnis des Grundrisses an die hypothetische Rekonstruktion der Kapelle (Abb. 18). Die aus dem im Schiff befindlichen, freistehenden Grab geborgenen Architektur- und Skulpturenfragmente ermöglichen auch den Versuch einer hypothetischen Rekonstruktion der

ives profillal tagolt és kvalitásosan kidolgozott (16. kép). A felmenő fal további részletei a nyugati homlokzaton, valamint az északi kápolnasoron maradtak meg. Az északi kápolnasor keleti kápolnájában igen rossz állapotban előkerült középkori padlóburkolat jelzi annak középkori szintjét. A 20 méter hosszúságú épület szentélyében egy nagyméretű oltáralapozás maradványát tártuk fel, amelynek északi oldalához kvaderekből falazott, alján kőlapokkal burkolt sír csatlakozik. Ez a falazott sír a templom építésével egyidejűleg épült, az alapító Miklós püspök számára.

Mint az ásás során kitűnt, és az oklevelekből is ismert volt, a kápolnát temetkezőhelyül is használták. A hajóban egy szabadonálló, kiemelt helyen lévő falazott sír került elő, amely feltételezhetően az egyetemalapító Vilmos



Abb. 15. Die Nordwestecke der Kapelle mit dem Sockelgesims »in situ«  
15. kép. A kápolna ÉNy-i sarka az »in situ« lábazati párkánnyal

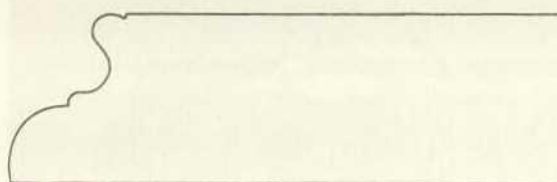


Abb. 16. Profilzeichnung des Sockelgesimses  
16. kép. A lábazati párkány profilrajza

püspöké volt. Több egymáshoz csatlakozó sírt tártunk fel továbbá a hajó déli oldalában és a hozzácsatlakozó oldal-kápolnában. Annak ellenére, hogy a kápolna falai igen nagymértékben elpusztultak, az ásás során előkerült néhány – a kápolnához tartozó – építészeti töredék (17. kép), valamint az alaprajz ismerete alapján megkíséreltük a kápolna elméleti rekonstrukcióját (18. kép). A szabadonálló sírből előkerült építészeti és szobortöredékek lehetővé teszik, hogy a kápolnabelső architektúráját elméleti szinten ugyancsak megkíséreljük rekonstruálni (19. kép). A szoborlet részletes leírását és elemzését a későbbiekben önálló fejezetben tárgyaljuk.

A kápolna alapítása Poroszlói Neszmélyi Miklós nevé-



Innenarchitektur der Kapelle (Abb. 19). Der detaillierten Beschreibung und Analyse des Skulpturenfundes ist ein gesondertes Kapitel gewidmet.

Die Gründung der Kapelle geht auf Nikolaus von Poroszló-Neszmély zurück, der von 1346 bis zu seinem Tode 1360 Bischof von Pécs war. Über die einzelnen Bauperioden der Kapelle, die bis zur Eroberung der Stadt Pécs durch die Türken im Jahr 1543 bestand, ist uns nichts bekannt. Doch wissen wir, daß man auch den Universitätsgründer, Wilhelm Bischof von Pécs (1361-1374), in dieser Kapelle bestattete. Wie Parallelen im Ausland vermuten lassen, diente sie nach der Gründung der Universität auch als Universitätskapelle. Die 1348 gegründete Prager Universität - Karolinum genannt - hatte im 14. Jahrhundert ebenfalls eine prächtig ausgeschmückte Kapelle, die sich allerdings im Universitätsgebäude befand. Dagegen war die Kapelle der mittelalterlichen Heidelberger Universität ein separat stehendes Gebäude.

Die einzelnen Perioden der Innendekoration der Goldenen Marienkapelle können anhand des im Grab zum Vorschein gelangten Fundes nachgewiesen werden. Der letzten urkundlichen Erwähnung zufolge wurde im Jahr 1504 auch Bischof Sigismund Ernuszt, der die Burg wieder aufbauen ließ, in dieser Kapelle bestattet. Außer den zahlreichen Denkmälern der gotischen Plastik, die in der im Schiff freigelegten Grabgrube ans Licht kamen, fand man dort auch eine Renaissance-Grabplatte aus rotem Marmor, die in die ersten Jahrzehnte des 16. Jahrhunderts zu datieren ist. Sie beweist, daß in der Kapelle damals noch Bestattungen vorgenommen wurden.

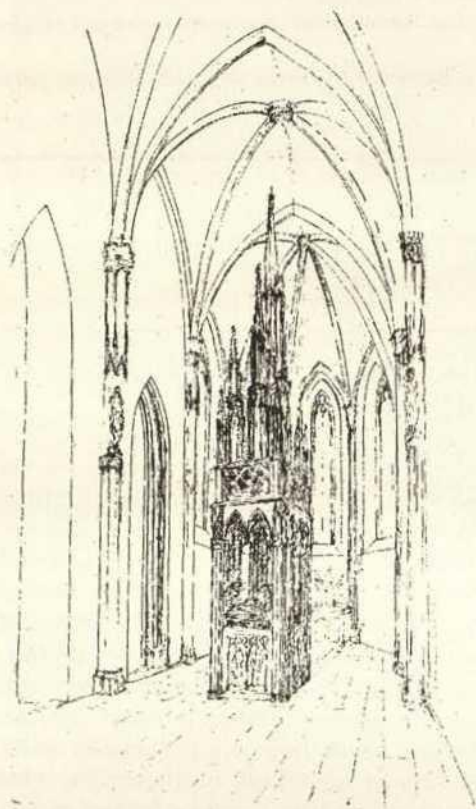


Abb. 19. Rekonstruktion des Innenraumes der Kapelle  
19. kép. A kápolnabelső rekonstrukciója

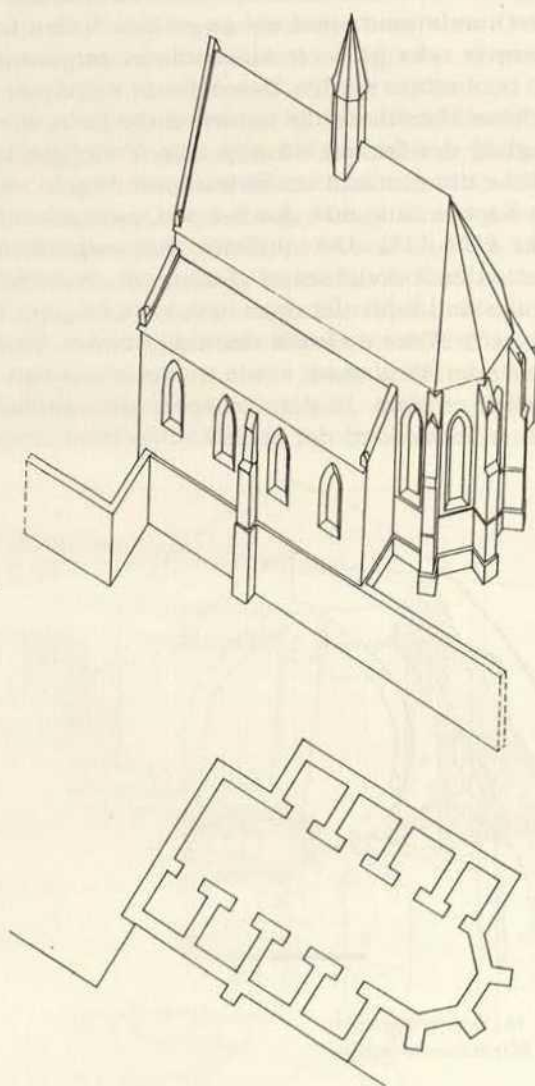


Abb. 18. Hypothetische Rekonstruktion des Kapellengebäudes  
18. kép. A kápolna épületének elméleti rekonstrukciója

hez fűződik, aki 1346-tól haláláig, 1360-ig volt pécsi püspök. 1543-ig, Pécsnek a töröktől történő elfoglalásáig működő kápolna egyes építési korszakait nem ismerjük. Azonban tudomásunk van arról, hogy az egyetemalapító Vilmos pécsi püspök (1361-1374) is e kápolnában volt eltemetve. A kápolna az egyetem alapítását követően egyetemi kápolnaként is szolgált, amint erre külföldi párhuzamok is utalnak. Az 1348-ban alapított prágai egyetemnek - az ún. Karolinum-nak - a XIV. században ugyancsak pompásan díszített kápolnájában, de ott magában az épületben volt. A heidelbergi középkori egyetem kápolnája különálló épület volt. Az Aranyos Mária kápolna díszítésére vonatkozóan a sírból előkerült lelet alapján az egyes periódusok elkülöníthetők. Az utolsó okleveles adat szerint 1504-ben - a várat újjáépítő - Ernuszt Zsigmond püspököt is e kápolnában temették el. A hajóban feltárt sírgödörből a nagyszámú gótikus szobrászati emléken kívül egy reneszánsz vörösmarvány sírfedlap is előkerült, amely a XVI. század első évtizedeire datálható. Ez bizonyítéka annak, hogy ekkor még temetkeztek a kápolnában.



Nachdem die Türken Pécs 1543 erobert hatten, wurden die Gräber der Kapelle geplündert. Man zertrümmerte die Innendekoration und den Skulpturenschmuck und füllte mit einem Teil der Trümmer das erwähnte Grab auf. Der Beweis dafür ist das Fragment einer am Boden der Grabgrube gefundenen, typisch türkischen, grünglasierten Fußschüssel. In der Kapelle und deren unmittelbarer Umgebung wurden mehrere türkische Abfallgruben angelegt. Aufgrund der hier zum Vorschein gelangten türkischen Keramik lassen sie sich in das dritte Viertel des 16. Jahrhunderts datieren. Nach Auffüllung der Ruinen der Kapelle legte man dann im 18. Jahrhundert in diesem Gebiet den bischöflichen Obstgarten an.

#### DER ROMANISCHE BISCHOFSPALAST

In dem nördlich des Domes gelegenen Gebiet (Abb. 20), hauptsächlich in nördlicher, westlicher und östlicher Richtung vom Gebäude der mittelalterlichen Universität, kamen im Verlauf der Ausgrabung zu einem größeren romanischen Gebäudekomplex gehörende Mauerreste ans Licht. Diese Mauerreste sowie ein hier gefundenes, fein behauenes romanisches Säulenkapitell aus dem 12. Jahrhundert lassen darauf schließen, daß an dieser Stelle der frühere Bischofspalast des 11.-13. Jahrhunderts gestanden haben dürfte. Die Bilderchronik zeichnete im Zusammenhang mit dem Brand des Doms im Jahr 1064 auf, daß »die ganze Kirche ebenso wie die Paläste und übrigen Bauten und alles das, was dazu gehörte, von der verheerenden Feuersbrunst verschlungen wurden«.

Am bedeutendsten unter den in ihren Zusammenhängen noch nicht restlos geklärten Gebäudeteilen ist der Raum mit quadratischem Grundriß, an dessen Südeingang das romanische Säulenkapitell gefunden wurde (Abb. 21). Wie sich anhand der Stratigraphie und der archäologischen Beobachtungen feststellen ließ, hatte man die abgebrannten Gebäude nach der Feuersbrunst wieder aufgebaut. Die bislang freigelegten Reste bieten Grund zu der Annahme, daß es sich um einen nördlich bis zur Linie der gegenwärtigen äußeren Burgmauer reichenden Gebäudekomplex handelte. Bei den Forschungen der vergangenen Jahre kamen mehrere kleinere Details zum Vorschein, mit deren Hilfe sich der Grundriß des einst hier stehenden Gebäudekomplexes abzeichnen beginnt (Abb. 20).

Die Ostmauer des an der Westseite der Universität gelegenen Raumes mit einem fast regelmäßigen quadratischen Grundriß setzt sich unter der Westmauer des Universitätsgebäudes (Abb. 22) in nördlicher Richtung über das Universitätsgebäude hinaus fort, und verläuft dort, sich nach Osten wendend, parallel zur nördlichen Fassadenmauer der Universität.

Beim Bau des westlichen Raumes der Universität hatte man jene von Ost nach West verlaufende Mauer abgerissen, die ursprünglich an die Nordostecke des Raumes mit quadratischem Grundriß grenzte und deren Überreste unter dem mittelalterlichen Niveau der Magna Aula noch heute vorhanden sind. Das Fundament der südlichen Abschlußmauer des erwähnten Raumes bildet die östliche

Pécs 1543. évi török foglalását követően a kápolna sírjait kirabolták. Belső díszítéseit és szobraikat összetörték, és annak egy részével az említett sírgödört betöltötték. Ezt bizonyítja a sírgödör alján talált jellegzetes török zöldmáz talpastál töredéke. A kápolnában és annak közvetlen környékén több török verem került elő. Az innen származó török kerámia a XVI. század harmadik negyedére datálható. A kápolna romjait feltöltötték és a XVIII. századtól püspöki gyümölcsöskert lett a területen.

#### A ROMÁNKORI PÜSPÖKI PALOTA

A székesegyháztól északra húzódó területen (20. kép) elsősorban a középkori egyetem épületétől északra és nyugatra, valamint keleti irányban egy nagyobb román kori épületegyütteshez tartozó falmaradványok kerültek elő az ásás során. Ezek a falmaradványok, valamint az itt talált finoman faragott román kori oszlopfő a XII. századból arra engednek következtetni, hogy e helyen állhatott a korábbi, XI-XIII. századi püspöki palota. A Képes Krónika a székesegyház 1064. évi égésével kapcsolatban azt írja, hogy „Az egész egyházat, mind a palotákat és a többi épületeket és mind azt, ami hozzátartozott a szörnyű tűzvész mindent elemésztt.”

Az összefüggéseiben még teljesen nem tisztázott épületszletek közül a legjelentősebb az a négyzet alaprajzú helyiség, amelynek déli bejáratánál a román kori oszlopfő előkerült (21. kép). Amint az a stratigráfiából és a régészeti megfigyelések alapján megállapítható volt, a leégett épületeket a tűzvész után újjáépítették. Az eddig feltárt maradványok egy olyan nagyobb épületkomplexumra en-



Abb. 21. Säulenkapitell aus dem romanischen Palast, 12. Jahrhundert

21. kép. Oszlopfő a román kori palotából, XII. század

gednek következtetni, amely a jelenlegi északi külső várfal vonaláig terjedt. Az utóbbi évek kutatásai során több



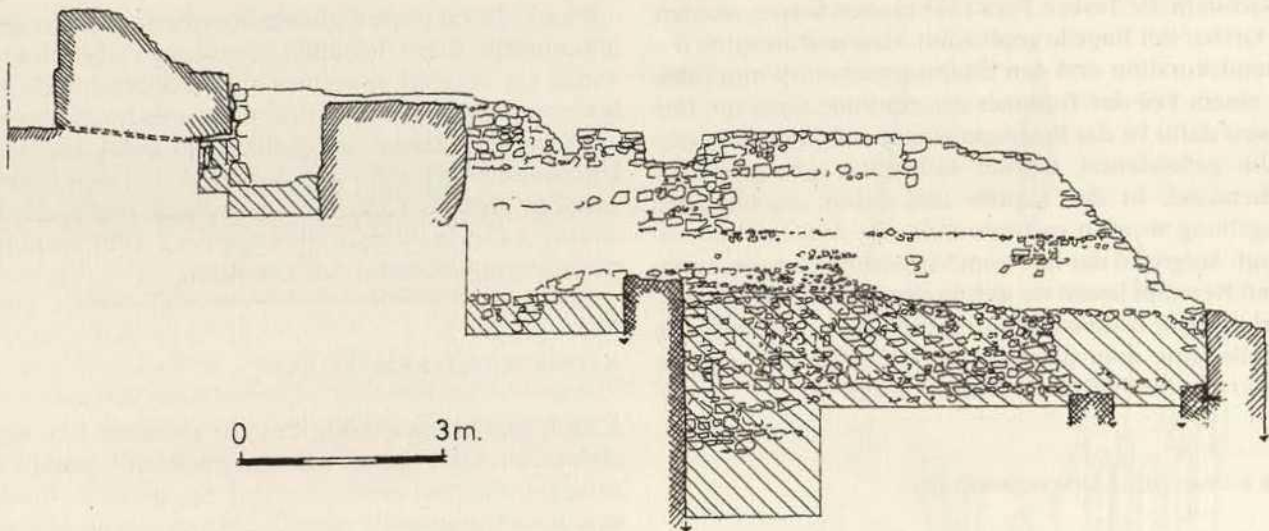


Abb. 22. Ansicht der Westmauer der Universität und des romanischen Raumes

22. kép. Az egyetem Ny-i fala és a románkori helyiség nézete

olyan kisebb részlet került elő, amelynek segítségével az itt állott épületegyüttesnek az alaprajza kezd kirajzolódni (20. kép).

Az egyetem nyugati oldalánál álló majdnem szabályos négyzet alaprajzú helyiség keleti fala az egyetem épületének nyugati fala alatt (22. kép) tovább folytatódik északi irányban túl az egyetem épületén, ahol keleti irányba fordul, és párhuzamosan halad az egyetem északi homlokzati falával.

Az egyetem nyugati helyiségének építése során elbontották azt a kelet-nyugati irányú falat, amely eredetileg a négyzet alaprajzú helyiség ÉK-i sarkához csatlakozott, és amelynek maradványai a nagyterem középkori szintje alatt ma is megvannak. Az említett helyiség D-i zárófalának alapozása a négyzet alaprajzú románkori helyiség D-i falának K-i folytatását képezi. Az egyetem épületétől keletre feltárt falak (23–24. kép) jelentik ennek az épületnek a lezárását. Sajnos a részletesebb belső térkialakítást nem sikerült tisztázni, de a meglevő maradványok alapján megállapítható volt, hogy az legalább is részben kisebb

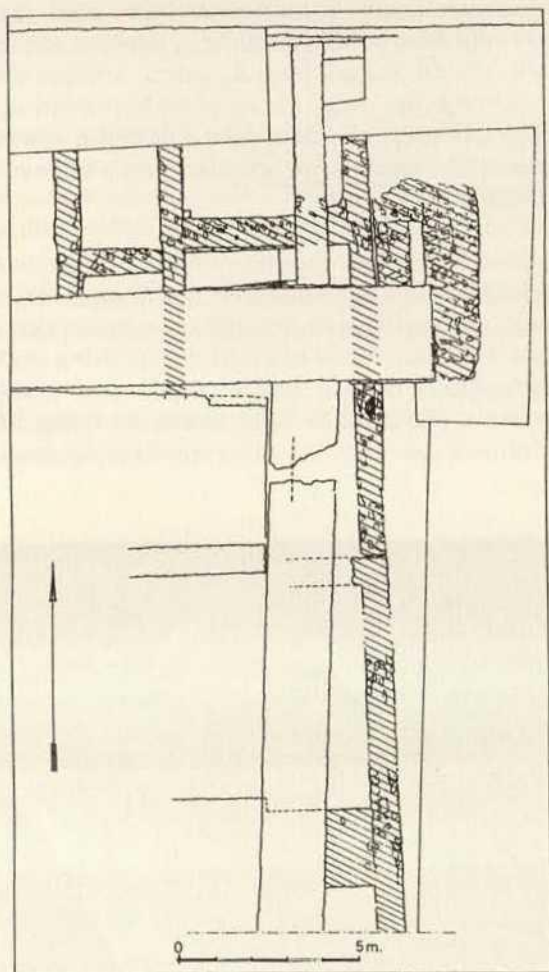


Abb. 23. Südlich vom Universitätsgebäude freigelegte romanische Gebäudereste

23. kép. Az egyetem épületétől D-re feltárt románkori épületmaradványok

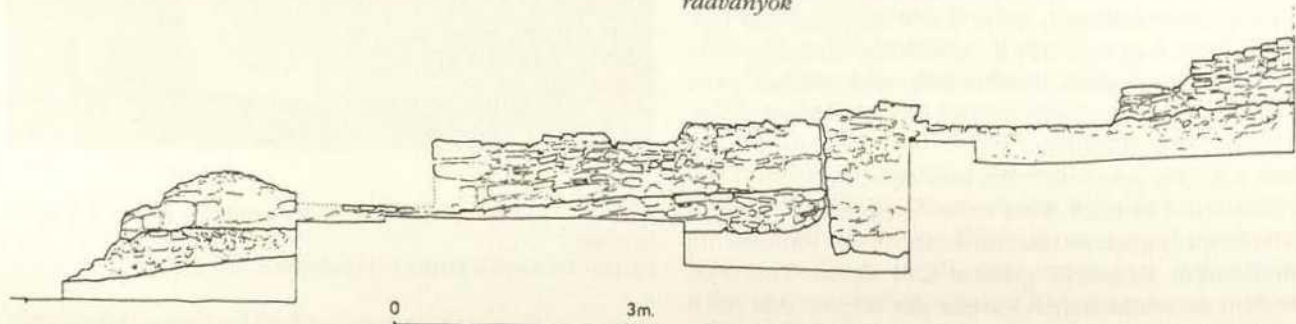


Abb. 24. Ansicht der Ostmauer des romanischen Gebäudes

24. kép. A románkori épület K-i falának nézete



Fortsetzung der Südmauer des romanischen Raumes mit quadratischem Grundriß. Die östlich des Universitätsgebäudes aufgedeckten Mauern (Abb. 23-24) stellen den Abschluß dieses Gebäudes dar. Leider ist es nicht gelungen, die innere Raumeinteilung genauer zu klären. Doch aufgrund der vorhandenen Überreste konnte festgestellt werden, daß der Bau zumindest teilweise aus kleineren Räumen bestand. Im Norden schloß den Gebäudekomplex die frühe Burgmauer ab, auf deren Resten, und ihrem Verlauf folgend, die noch heute stehende spätmittelalterliche Burgmauer errichtet wurde.

Die Ergebnisse unserer Untersuchungen im Zusammenhang mit den bislang behandelten romanischen Gebäuderesten lassen sich wie folgt zusammenfassen: Am nordöstlichen Ende der Bischofsburg, nördlich des Doms, stand ein großer Gebäudekomplex aus dem 12.-13. Jahrhundert mit einem über quadratischem Grundriß errichteten Raum an seinem Westende. Sein Eingang befand sich an der Südseite. Rechts vom Eingang lag ein schmaler Gang, vermutlich der Treppenaufgang. Auf der Schwelle des »in situ« freigelegten Einganges zu dem Raum kam ein großes, mit Akanthusblättern und Palmetenfries geschmücktes Säulenkapitell hoher Qualität zum Vorschein, bei dem es sich mit großer Wahrscheinlichkeit um das Kapitell der das Gewölbe dieses Raumes tragenden Mittelsäule gehandelt haben dürfte. Dieses Säulenkapitell weicht in seinem Stil von den aus dem 12. Jahrhundert stammenden Kapitellen des Doms ab. Seine nächst-



Abb. 25. Romanisches Relieffragment  
25. kép. Románkori domborműtöredék

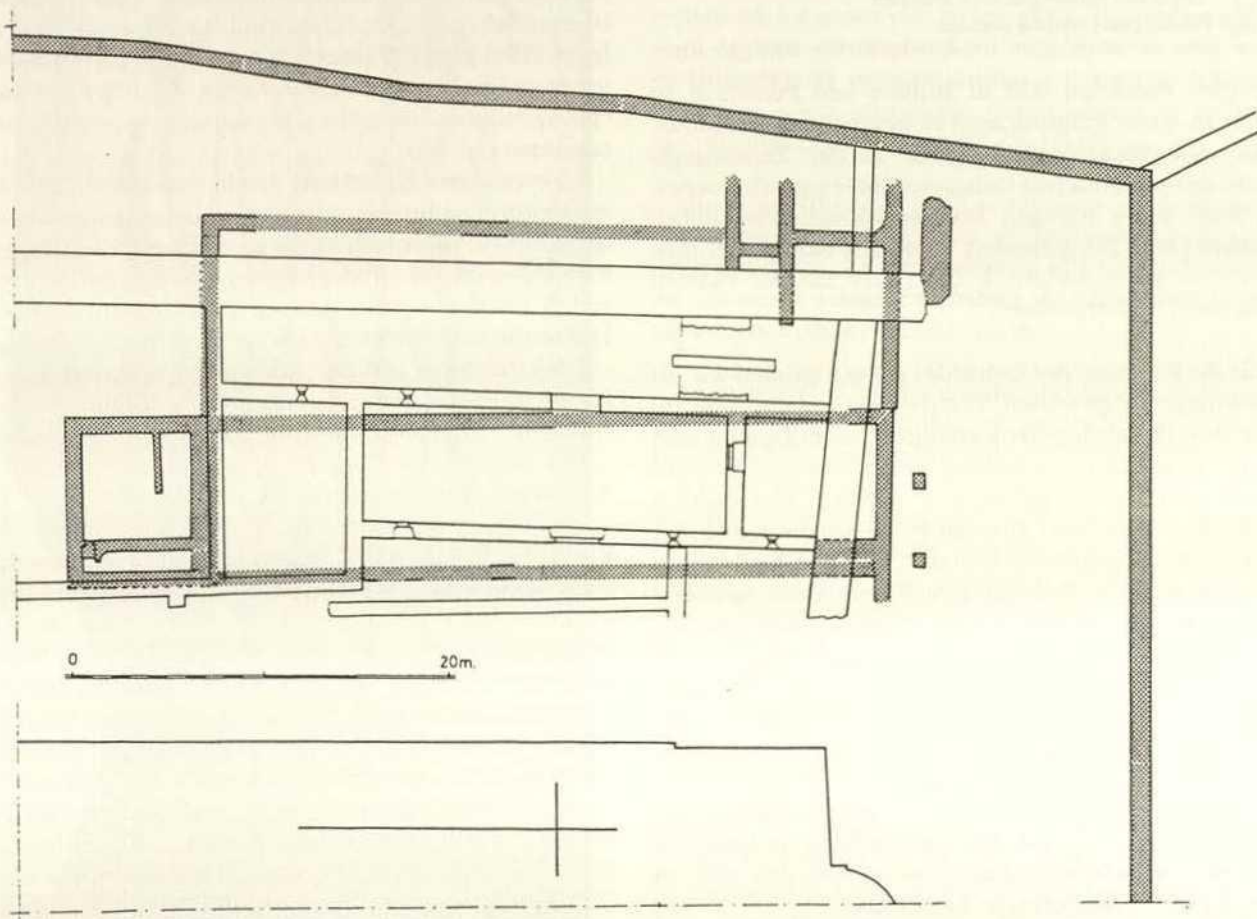


Abb. 26. Grundriß des romanischen Bischofspalastes, hypothetische Rekonstruktion  
26. kép. A románkori püspöki palota alaprajzának elméleti rekonstrukciója





Abb. 27. Siegel des Pécs-er Bischofs Wilhelm  
27. kép. Vilmos pécsi püspök pecsétje

liegenden Parallelen sind in Mohács und Pécsvárad zu finden. In seiner Prägung zeigt es byzantinischen Einfluß. Außer dem Säulenkapitell wurde in der Zerstörungsschicht des romanischen Gebäudes ein feingeschnittenes, den Kopf eines bärtigen Mannes darstellendes Relief-Fragment (Abb. 25) gefunden. Parallelen dazu findet man unter dem Figurenschmuck des Doms aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts.

Was die Funktion des Gebäudes anbelangt, sind wir auf Vermutungen angewiesen. Von dem heute stehenden, im Laufe des 14. Jahrhunderts erbauten Bischofspalast sind überhaupt keine romanischen Details bekannt, obwohl früher auch hier in geringerem Umfang Forschungen stattfanden. Zieht man also die Parallelen bezüglich der frühen Bischofspaläste in Betracht, darf mit Recht angenommen werden, daß das hinter dem Dom stehende Bauwerk der frühmittelalterliche Bischofspalast gewesen sein könnte (Abb. 26). Der arpadenzeitliche Erzbischofspalast in Gran sowie zahlreiche polnische Analogien deuten darauf hin, daß die Bischofspaläste im 11.-13. Jahrhundert nahezu ausnahmslos nördlich vom Dom, zumindest jedoch in dessen unmittelbarer Nähe standen. Ihr Grundriß bildete im allgemeinen ein schmales, längliches Rechteck. Auch die bei der Grabung freigelegten romanischen Steinmetzarbeiten beweisen, daß sich an dieser Stelle ein bedeutender Bau befand.

méretű helyiségekből állott. Északról az épületkomplexumot a korai várfal zárta le, amelynek nyomvonalát követi a jelenleg is álló későközépkori várfal, amelyet annak maradványaira alapoztak.

Az eddigiekben ismertetett románkori épületmaradványokkal kapcsolatban vizsgálódásunk eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze: A püspökvár északkeleti végében, a székesegyháztól északra egy nagyméretű XII-XIII. századi épületkomplexum állott, nyugati végében egy négyzet alaprajzú helyiséggel. Bejárata D-ről nyitott, a bejáratától jobbra pedig keskeny folyosó húzódott, amely feltehetően lépcsőfeljáró volt. A helyiség „in situ” bejáratának küszöbén előkerült akantusz levelekkel és palmettasorral díszített igen kvalitásos nagyméretű oszlopfej minden valószínűség szerint a helyiség boltozatát tartó középoszlop fejezete lehetett. Ez az oszlopfej stílusában eltér a székesegyház XII. sz.-i fejezeteitől. Párhuzamát Mohácson és Pécsváradon találjuk legközelebb. Jelleében bizáncias hatást mutat.

Az oszlopfejn kívül egy finoman faragott (25. kép) szakállas férfifejet ábrázoló domborműtöredék került elő a románkori épület pusztulási rétegéből. Párhuzamait a székesegyház XII. század második felének figurális díszítései között találjuk.

Az épület rendeltetésére vonatkozóan feltételezésekre vagyunk utalva. A ma álló és a XIV. század folyamán épült püspöki palotából románkori részletek egyáltalán nem ismeretesek, pedig korábban kisebb kutatások folytak ott. Így a korai püspöki palotákra vonatkozó párhuzamokat tekintetbe véve joggal tételezhetjük fel, hogy a székesegyház mögött álló épület a koraközépkori püspöki palota lehetett (26. kép).

Az esztergomi Árpád-kori érseki palota, valamint számos lengyel párhuzam is arra mutat, hogy a püspöki paloták a XI-XIII. században szinte kivétel nélkül a székesegyháztól északra, de mindenképpen a székesegyházak közvetlen közelében helyezkedtek el. Alaprajzuk általában keskeny hosszanti téglalap.

A feltárás során előkerült románkori faragványok is bizonyítják, hogy e helyen egy jelentős épület állott.

#### A KÖZÉPKORI EGYETEM ÉPÜLETE

Közép-Európában a XIV. század közepe az egyetemalapítások ideje volt. 1348-ban IV. Károly császár Prágában, 1364-ben Nagy Kázmér király Krakkóban, 1365-ben IV. Rudolf herceg Bécsben, 1367-ben pedig I. Lajos Pécsen alapít egyetemet. V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-én Viterbóban jóváhagyta a pécsi egyetem alapítási kérelmét. A pécsi egyetem volt az első magyarországi intézmény egyetemi szintű tanulmányokra. Míg a fent felsorolt három középeurópai egyetem az uralkodók székhelyén létesült, az első magyar egyetem nem a fővárosban, hanem attól távolabb, egy délmagyarországi püspöki városban. Ebből is látszik, hogy a javaslattevő a Rajna-pfalzi származású (bergzaberni) Vilmos pécsi püspök, (27. kép) aki királyi alkancellár volt. Mint Prágában járt diplomata jó kapcsolatban volt IV. Károly cseh királlyal és annak kan-



## DAS GEBÄUDE DER MITTELALTERLICHEN UNIVERSITÄT

Die Mitte des 14. Jahrhunderts war in Mitteleuropa die Zeit der Universitätsgründungen. Kaiser Karl IV. gründete 1348 in Prag, König Kasimir der Große 1364 in Krakau, Herzog Rudolf IV. 1365 in Wien und König Ludwig I. von Anjou 1367 in Pécs eine Universität. Am 1. September 1367 gab Papst Urban V. in Viterbo dem Antrag zur Gründung einer Universität in Pécs statt. Die Pécs-er Einrichtung war die erste in Ungarn, die ein Studium auf Universitätsebene ermöglichte. Während aber die drei oben erwähnten mitteleuropäischen Universitäten in den Residenzstädten der Herrscher gegründet wurden, entstand die erste ungarische Universität nicht in der Hauptstadt des Landes, sondern an einem entfernter gelegenen



Abb. 28. Grabstein des Bischofs Bálint Alsáni  
28. kép. Alsáni Bálint püspök sírköve



Abb. 29. Wappenstein des Bischofs Wilhelm aus dem Universitätsgebäude

29. kép. Vilmos püspök címerköve az egyetem épületéből

cellárjával, Johannes von Neumarkttal. Egyetemes műveltségű egyházi személyiségként megértette az idők szavát és felismerte az egyetemalapítás fontosságát. Adottságai alapján a pécsi püspökvár (templommal és palotával) igen alkalmas volt az egyetem elhelyezésére.

Mínthogy Vilmos püspök sugalmazta a hely kiválasztását, magára kellett vállalnia az intézmény fenntartását, ezzel nyerhette el a királyi döntést és a pápai jóváhagyást. Az egyetemi vizsgák vezetését és elfogadását a pápa ugyancsak a pécsi püspökre bízta.

Az egyetemen (studium generale) kánon és római jogot, valamint filozófiát oktattak, de a teológiai fakultást V. Orbán pápa nem engedélyezte.

A karok szervezetének tekintetében az intézmény a bolognai egyetem modellje szerint létesült. Az egyetem egyetlen ismert jogászprofesszora Galvano di Bologna Pécsen 1370–72 között működött. A forrásokból tudjuk, hogy bőséges javadalmakkal volt ellátva.

Pécs alkalmassága mellett szólt, hogy a szomszédos déli területek vonzáskörzetének központja volt. Innen lehetett a déli végeken túl fenyegető bogumil eretnység ellen eszmei küzdelmet folytatni. Ezért érthető a pápaság ellenérzése az itt létesítendő teológiai karral szemben. Az eddig ismert adatok arra mutatnak, hogy az egyetemnek szoros kapcsolatai voltak a püspökkel, aki az egyetem irányítója és fenntartója volt, valamint a városban letelepült domonkosrendiekkel, akik a hit megerősítéséről gondoskodtak. Vilmos püspök (1361–1374) halála után Alsáni Bálint (1374–1408) püspök egyetem vezetéséről



Bischofssitz in Südungarn. Auch daran zeigt sich, daß die Initiative von dem aus dem rheinland-pfälzischen Bergzabern stammenden Pécs-er Bischof Wilhelm ausging (Abb. 27), der zugleich Vizekanzler des Königs war. Er hatte als Diplomat in Prag gewirkt und pflegte sowohl zum böhmischen König Karl IV. wie auch zu dessen Kanzler Johannes von Neumarkt gute Kontakte. Als universell gebildeter Kleriker verstand er die Zeichen der Zeit und hielt es für wichtig, eine Universität zu gründen. Aufgrund der Gegebenheiten war die Bischofsburg von Pécs (mit Kirche und Palast) durchaus als Standort der Universität geeignet. Da der Vorschlag zur Wahl des Standortes von Bischof Wilhelm kam, mußte er demzufolge auch die Verwaltung der Einrichtung übernehmen, um die günstige Entscheidung des Königs und die Genehmigung des Papstes zu erlangen. Daneben betraute der Papst den Pécs-er Bischof auch mit der Leitung und Anerkennung der Universitätsprüfungen.

An der Universität (*studium generale*) wurden kanonisches und römisches Recht sowie Philosophie gelehrt, die Bildung einer theologischen Fakultät aber hatte Papst Urban V. nicht gestattet. Bei der Organisation der Fakultät-

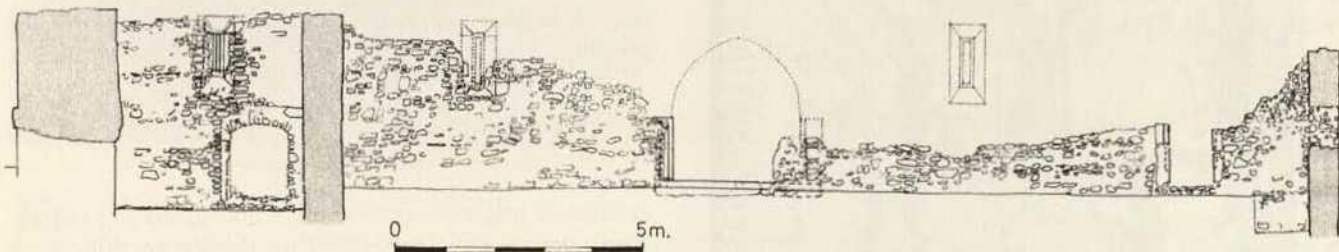


Abb. 31. Südmauer der Universität, Innenansicht

ten folgte die Einrichtung dem Modell der Universität Bologna. Der einzige bekannte Rechtsprofessor der Universität, Galvano di Bologna, unterrichtete zwischen 1370 und 1372 in Pécs. Aus den Quellen geht hervor, daß er mit reichen Kommenden versorgt war.

Für die Eignung von Pécs sprach außerdem, daß es im Zentrum des Einzugsbereichs der benachbarten südlichen Gebiete lag. Von hier aus bestand die Möglichkeit, den geistigen Kampf gegen das von den Südgrenzen her drohende bogumilische Ketzertum zu führen. Verständlicherweise widerstrebte es deshalb auch dem Heiligen Stuhl, hier eine theologische Fakultät zu gründen. Die bislang bekannten Angaben deuten darauf hin, daß die Universität enge Beziehungen zum Bischof, der ihr Leiter und Unterhalter war, sowie zu den in der Stadt angesiedelten Dominikanern pflegte, welche für die Festigung des Glaubens sorgten. Nach Bischof Wilhelms (1361–1374) Tod übernahm, wie wir wissen, in den Jahren 1376 bzw. 1386–89 Bischof Valentin von Alsán (1374–1408) die Leitung der Universität. Er selber war Sachkundiger des Kirchenrechtes. Auf seinem Grabstein (Abb. 28) ist bezeichnenderweise ein Buch als Symbol der Wissenschaft zu sehen. Im ausgehenden 14. Jahrhundert begann der Niedergang der Lehrinstitution, und zum Ende des Jahrhunderts hörte sie auf, als Universität zu bestehen. Bis zur türkischen Eroberung 1543 war im Gebäude der Uni-

tudunk 1376, 1386–89-ból. Ő maga kánonjogász volt. Jellemző, hogy sírkövén (28. kép) könyv van mint a tudomány szimbóluma. A XIV. század végén megindult az egyetem hanyatlása és a század végére, mint egyetem megszűnik működni. Ezután 1543-ig, a török foglalásig „scola maioris ecclesiae”- székesegyházi iskola - működik az egyetem épületében.

Az egyetem épületének pontos helye azonban csak ásatással volt meghatározható. A feltárt épület rendelkezését igazolja az alapítóra utaló és az ott előkerült címer, amely a „magna aulában” volt elhelyezve (29. kép). Az egyetem épületének a helye az egyetemtörténeti kutatást az 1900-as évektől kezdődően foglalkoztatta. A kutatók Evlia Cselebi török történetíró leírása alapján az egyetem épületét közvetlen a székesegyház közelében feltételezik. Evlia Cselebi az alábbiakat írja: „Többi között az isteni Eflatunnak (Platón) a belső várban lévő régi, tudományos főiskolája... A korábbi időkben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló lakott... jelenleg azonban e szobáskákban várkatonaság lakik, s a lakosokkal szórakozik...” Itt a régi pécsi egyetemről szól Evlia. E feltevést a későbbi helytörténetírás részben kétségsbevetta.

31. kép. Az egyetem D-i falának belső nézete

Az első magyar egyetem 600 éves jubileuma kapcsán fellendülő egyetemtörténeti kutatás azonban újraértékelve Evlia Cselebi közlését az egyetem épületét továbbra is a püspökvárba helyezte. Klaniczay Tibor irodalomtörténész 1974-ben megjelent tanulmánya az egyetemi oktatást a székesegyház körüli épületek valamelyikében feltételezi. Tanulmánya továbbá kiemeli Vilmos püspök szerepét az egyetem alapításával kapcsolatban, és személyében látja az első magyar egyetem igazi létrehozóját. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Székely György történész tanulmányát a pécsi és az óbudai egyetemek alapítására vonatkozóan. E tanulmányban mutat rá arra, hogy a pécsi egyetem elhelyezése, - legalábbis kezdetben - az 1364-ben alapított krakkói egyetemmél volt párhuzamba hozható. Egy 1367-ben keltezett teológiai-filozófiai kódex bejegyzése szerint ugyanis Nagy Kázmér lengyel király mint alapító és tényleges fenntartó az egyetem működésének első időszakában saját várában adott neki helyet.

A pécsi egyetem a domonkos rend mellett elsősorban a püspökkel, mint egyetemi kancellárral állt szoros kapcsolatban. Így méginkább egyértelmű, hogy az egyetem nem a domonkosok kolostora mellett, hanem a püspökvárban volt.

Az egyetem megszűnésének, ill. káptalani iskolává történő átalakításának kérdésével szorosan összefügg a pécsi egyetem elhelyezésének a problémája. A székesegyházról



versität dann die Domschule, »scola maioris ecclesiae«, untergebracht.

Der genaue Standort des Universitätsgebäudes allerdings konnte erst bei einer Ausgrabung ermittelt werden. Die Funktion des freigelegten Gebäudes bestätigte sich mit dem darin zum Vorschein gelangten Wappen, das auf den Gründer hinweist und in der »magna aula« angebracht war (Abb. 29). Die Lage des Universitätsgebäudes war eine Frage, mit der sich die Universitätsgeschichtsforschung schon seit 1900 beschäftigte. Gestützt auf die Beschreibung des türkischen Geschichtsschreibers Ewlia Tschelebi nahmen die Forscher an, daß es in unmittelbarer Nähe des Doms lag. Von der späteren Stadtgeschichtsschreibung wurde diese Annahme teilweise in Zweifel gezogen.

Die Universitätsgeschichtsforschung, die in Verbindung mit dem 600jährigen Jubiläum der ersten ungarischen Universität einen Aufschwung erlebte, bewertete den Bericht Ewlia Tschelebis jedoch neu und setzte das Universitätsgebäude weiterhin in die Bischofsburg. Der Literaturhistoriker Tibor Klaniczay ging in seiner 1974 erschienenen Studie davon aus, daß der Universitätsunterricht in einem der Gebäude beim Dom stattgefunden haben muß. Weiters hob er die Rolle Bischof Wilhelms hervor und sah in seiner Person den wirklichen Initiator der ersten ungarischen Universitätsgründung. Auch die Studie des Historikers György Székely darf bezüglich der Gründung der Universitäten in Pécs und Óbuda (Altofén) nicht außer acht gelassen werden. In diesem Aufsatz verweist er darauf, daß der Standort der Pécs-Universität – zumindest anfänglich – mit dem der 1364 gegründeten Krakauer Universität vergleichbar war. Denn einer Eintragung in einem aus dem Jahr 1367 stammenden theologisch-philosophischen Kodex zufolge hatte ihr der polnische König Kasimir der Große, als Gründer und tatsächlicher Unterhalter, in der ersten Zeit der Universität in seiner eigenen Burg Platz eingeräumt. Die Tatsache, daß die Pécs-Universität neben den Dominikanern vor allem mit dem Bischof, als Kanzler der Universität, eng kooperierte, macht es noch eindeutiger, daß sie nicht neben dem Dominikanerkloster, sondern in der Bischofsburg stand.

Die Frage der Schließung bzw. der Umformung der Pécs-Universität zur Domkapitelschule hängt eng mit dem Problem ihres Standortes zusammen. Daß es sich bei den nördlich vom Dom freigelegten mittelalterlichen Gebäuderesten um die Universität handelt, beweist auch, daß ihre Funktion, zumindest als scola maioris, Schule des Domkapitels, bis zur türkischen Eroberung 1543 beibehalten wurde. Die Türken benutzten das Gebäude dann bis zu dessen Untergang im Jahr 1664. Das Gebiet südlich des Doms, wo nach Meinung Ede Petrovichs, Archivar des Domkapitels, neben der schon bestehenden romanischen Kapelle im Jahr 1506 die »Aedes Sacmariae«, der Renaissancepalast des Bischofs Georg Szatmári, erbaut worden war, konnte demzufolge als Standort der Universität nicht in Frage kommen. Und westlich bzw. südwestlich vom Dom stand im 14. Jahrhundert der Bischofspalast.

Mit der Erforschung des Areals begannen wir nördlich



Abb. 30. Detail der Südfassade des Universitätsgebäudes während der Freilegung  
30. kép. Az egyetem épületének D-i homlokzati részlete feltárás közben

északra feltárt középkori épületmaradványoknak az egyetemen történt azonosítását bizonyítja az is, hogy az »scola maioris«-ként székesegyházi iskolaként – 1543-ig, a török foglalásig működik. Ettől kezdve az épületet a törökök annak 1664-ben bekövetkezett pusztulásáig használták. Így tehát az egyetem helyének szempontjából nem jöhetett számításba a székesegyháztól délre eső terület, ahol Petrovich Ede káptalani levéltáros véleménye szerint 1506-ban a már korábban itt állott román kori kápolnához csatlakozva az »Aedes Sacmariae« épült, Szatmári György püspök reneszánsz palotája. A székesegyháztól nyugatra,

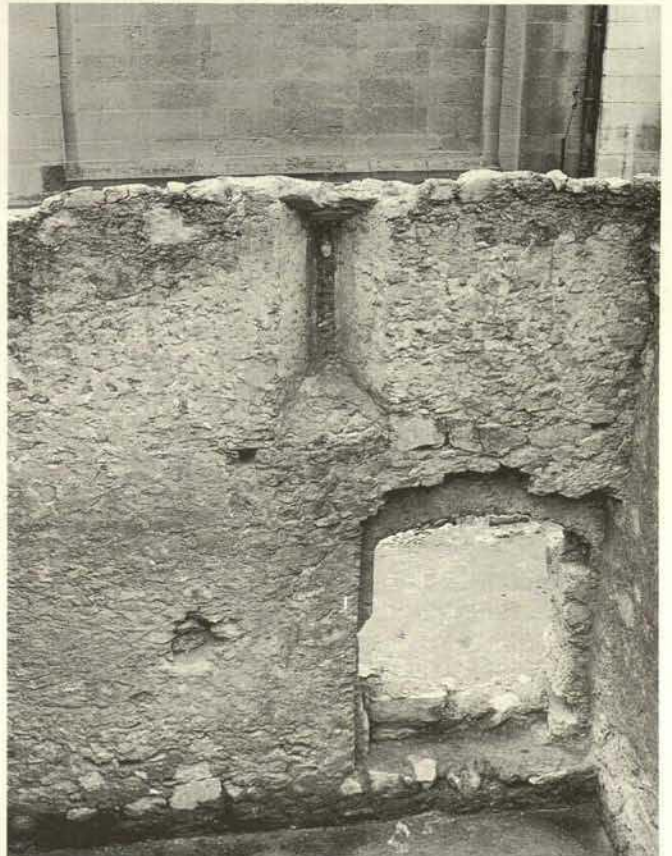


Abb. 32. Innenansicht der Südmauer des östlichen kleinen Saales  
32. kép. A K-i kisterem D-i falának belső nézete



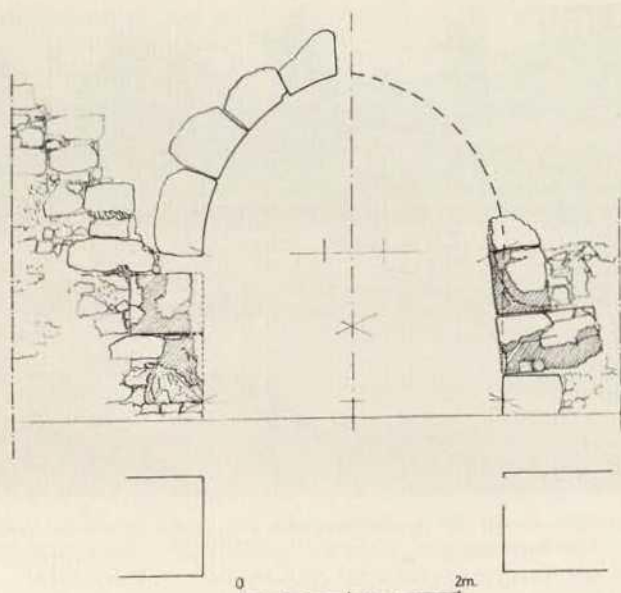


Abb. 33. Durchgang zwischen dem großen Saal und dem Gang  
33. kép. Átjáró a nagyterem és a folyosó között

vom Dom, in der östlichen Hälfte der Burg – dort, wo auf dem Stadtplan Joseph de Haüy's ein weißer Fleck zu sehen ist und wo die nördliche Innenmauer der Burg abbricht. In den parallel von Nord nach Süd gezogenen Forschungsgräben kamen Mauern beträchtlicher Stärke ans Licht, die den Rückschluß gestatteten, daß es sich um Reste eines größeren, bedeutenden Bauwerkes handelte. Unter der rund sechs Meter dicken Aufschüttung liegen Teile eines großen Raumes, dessen Auffüllung die Zusammensetzung der Zerstörungsschicht des Gebäudes gut veranschaulicht. Wie sich im folgenden herausstellte, war dieser 19 m lange Raum die »magna aula« der Universität. Nach und nach kam unter der Erdabschrägung auch die dem Dom zugewandte Südfassade des Gebäudes zum Vorschein, deren Mauer man beim Anlegen der Böschung allerdings weitgehend abgerissen hatte (Abb. 30). Einzelne Details blieben dennoch erhalten, wie beispielsweise der auf der Mittelachse des Gebäudes befindliche zugemauerte Eingang und das Pflaster des zu diesem führenden mittelalterlichen Hofes, der Rest eines die Südfassade gliedernden, schießschartenförmigen Fensters aus dem 14. Jahrhundert, die südliche Eingangstür eines kleineren Raumes, der sich von Osten an die »magna aula« anschloß, sowie der Rest seines Fensters mit Steinrahmen, das der oben erwähnten Fensteröffnung ähnelt (Abb. 31, 32). Aus der »magna aula« führte an der Nordseite ein geräumiger Durchgang in den drei Meter breiten Korridor, der die gesamte Länge des Gebäudes einnahm. Der Durchgang war ursprünglich mit großen Quadersteinen überwölbt, von denen am Grabungsort zahlreiche Stücke geborgen wurden. Mit ihrer Hilfe konnte der Gurtbogen des Durchgangs zeichnerisch rekonstruiert werden (Abb. 33). Ein kurzer Abschnitt im östlichen Teil des Korridors trug ebenfalls Gewölbe, deren Kämpfer nachträglich in die bereits bestehenden Mauern eingesetzt worden waren (Abb. 34). Das später abgesunkene Gewölbe stützte man mit Hilfe einer Mauer (Abb. 35).



Abb. 34. Ostabschnitt des nördlichen Ganges  
34. kép. Az É-i folyosó K-i szakasza

illette délnyugatra a XIV. században pedig a püspöki palota állott.

A székesegyháztól északra a vár keleti felében – azon a területen, ahol Joseph de Haüy térképe egy fehér foltot jelöl, és az északi belső várfal megszakad, a párhuzamosan húzott É-D-i kutatóárkokban jelentős vastagságú falak kerültek elő, melyek egy nagyobb méretű, jelentős építmény maradványaira engedtek következtetni. A mintegy 6 méter vastagságú feltöltés alól egy nagyméretű helyiség részlete került elő, amelynek betöltése jól szemlélteti az épület pusztulási rétegének összetételét. Mint a további feltárás során kiderült, ez 19 méter hosszú terem volt az egyetem épületének »magna aulája«. Az épület – székesegyházra néző – D-i homlokzata is kibontakozott a földrézsű alól, amelynek falát azonban a földrézsű kialakítása során jelentős mértékben visszabontották (30. kép). Ennek ellenére megmaradtak olyan részletek, mint az épület középtengelyében lévő elfalazott bejárat és az ahhoz vezető középkori udvar kövezete a déli homlokzatot áttörő lőrés alakú XIV. századi ablak maradványa, a »magna aulához« keletről csatlakozó kisebb helyiség déli bejárati ajtaja és az előbbieken említett ablaknyíláshoz hasonló ablakának kökeretes maradványa (31, 32. kép). A »magna aulából« az É-i oldalon egy nagyméretű átjárónyílás vezetett az épület teljes hosszát végigkísérő, 3 méter széles folyosóra. Az átjáró eredetileg nagyméretű quaderekkel volt átboltozva, amelynek számos darabja került elő az ásás során a helyszínről. Ennek alapján volt elkészíthető az átjáró hevederívének rajzi rekonstrukciója (33. kép). A



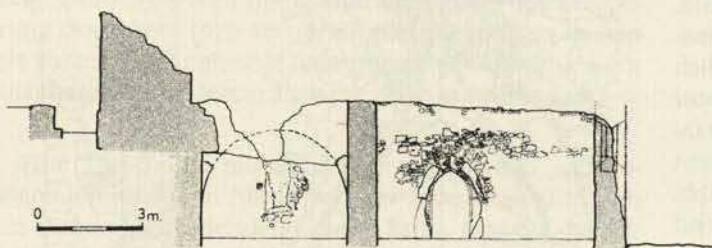


Abb. 35. Nord-Süd-Schnitt durch das Gebäude  
35. kép. Az épület É-D-i metszete

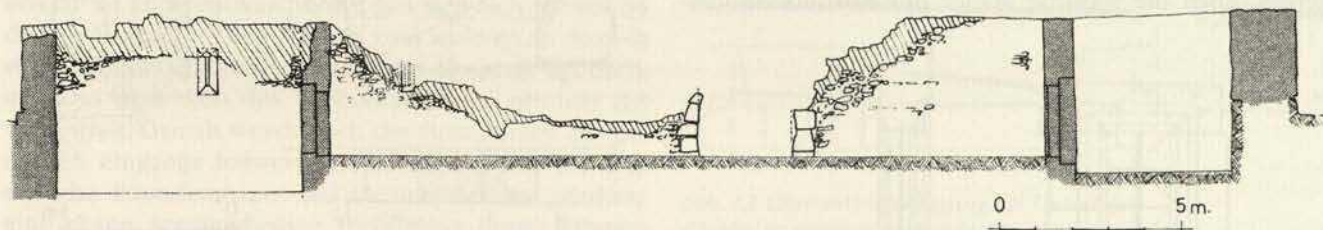
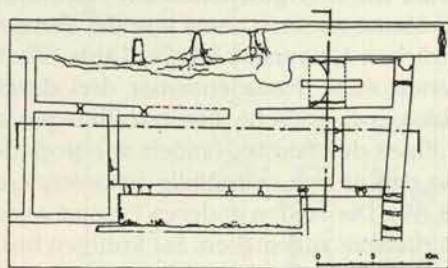


Abb. 36. Schnitt und Ansicht in ostwestlicher Richtung

36. kép. K-NY-i irányú metszet és nézet

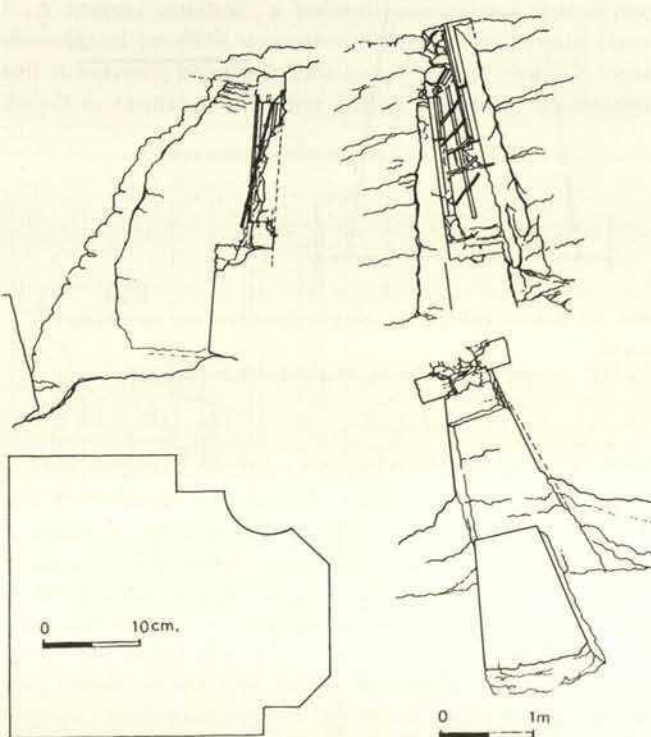
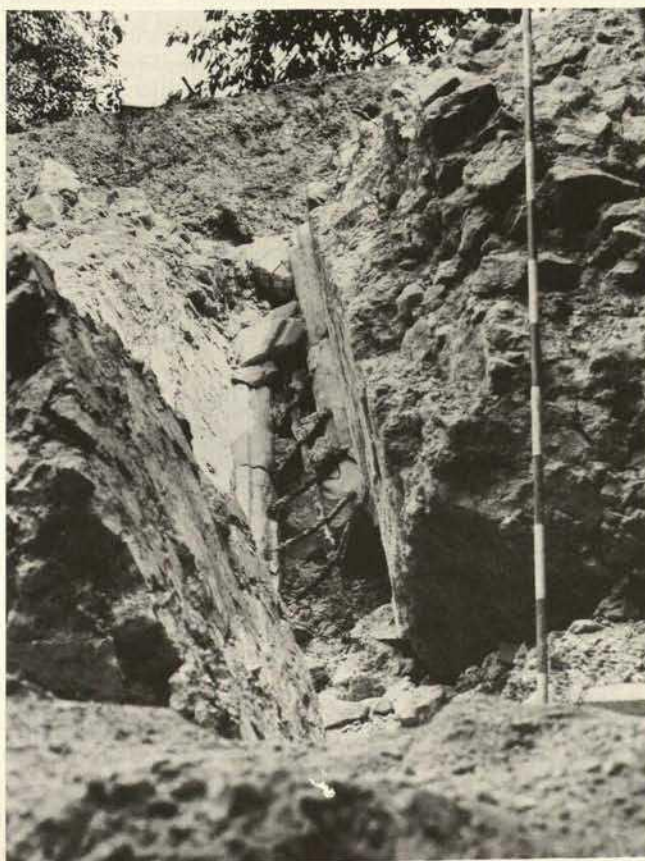
Beim Aufdecken des Korridors legten wir die Reste einer zusammenhängenden, eingestürzten Mauer frei, die über das Fußbodenniveau des Korridors verstreut war. Die Ursache für das Herabstürzen dieser Mauerblöcke war eine starke Explosion, die sich im Januar des Jahres 1664 ereignete, als der kroatische Ban Miklós Zrínyi versuchte, die Burg zurückzuerobern. So gewaltig ist diese Explosion gewesen, daß sie die mehr als zwei Meter star-

folyosó keleti részének egy kis szakasza boltozott volt amelynek vállait utólagosan vágták be a már álló falakba. (34. kép). A később megrogyott boltzatot pedig fallal támasztották alá (35. kép).

A folyosó feltárása során összefüggő, leomlott fal maradványát tártuk fel, amely a folyosó járószintjére borult.

Abb. 37. Das gesprengte Fenster im Obergeschoß der Nordfassade  
37. kép. Az É-i homlokzat berobbantott emeleti ablaka

Abb. 38. Detailzeichnung des Fensters im Obergeschoß der Nordfassade  
38. kép. Az É-i homlokzat emeleti ablakának részletrajza



Ezek a faltömbök egy nagyerejű robbanás következtében omlottak le, amely 1664. januárjában következett be, amikor Zrínyi Miklós horvát bán megkísérelte visszafoglalni a



ke Mauer des Obergeschosses der Nordfassade herabließ, die als Memento noch heute von der Zerstörung der mittelalterlichen Universität kündigt (Abb. 36). Ursprünglich gliederten diese Fassadenmauer drei durch Eisengitter verschlossene, gotische Fensteröffnungen mit Steinrahmen. Eines der Fenster fanden wir trotz der Explosion vor, so daß es sich vollständig rekonstruieren ließ (Abb. 37, 38, 39). Die beiden anderen Fenster wurden während der Türkenzeit zugemauert. Sie konnten bislang aus statischen Gründen nicht freigelegt werden. In der Westmauer des Korridors fand sich ein kleines Detail eines Oberlichtes. Auch die südliche Mauer des Korridors durch-

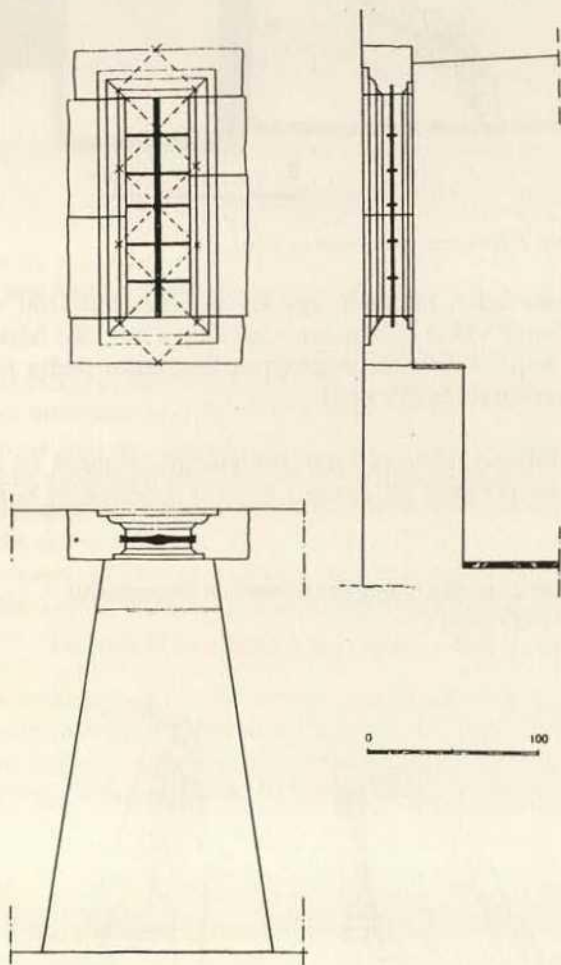


Abb. 39. Rekonstruktion des gesprengten Fensters im Obergeschoss  
39. kép. Az emeleti berobbantott ablak rekonstrukciója

brach zum großen Saal hin ein schmales Schießschartenfenster mit Trichterlaibung. In völlig unversehrtem Zustand blieb das Fenster mit Trichterlaibung am westlichen Ende der Südmauer des Korridors erhalten. Es spendete einem von Westen an die »magna aula« anschließenden größeren Raum – dem ursprünglich zweiten Saal der Universität – Licht. In der auf romanischen Fundamenten errichteten Westmauer dieses zweiten Saales kamen Details einiger Konsolen der das Erdgeschoß vom Obergeschoß trennenden Plattendecke zum Vorschein. Der Raum wurde im Laufe des 18. Jahrhunderts überwölbt und Kalk für die Bauarbeiten in der Bischofsburg darin gelagert. Wie der Situationsplan Hermanns von 1754

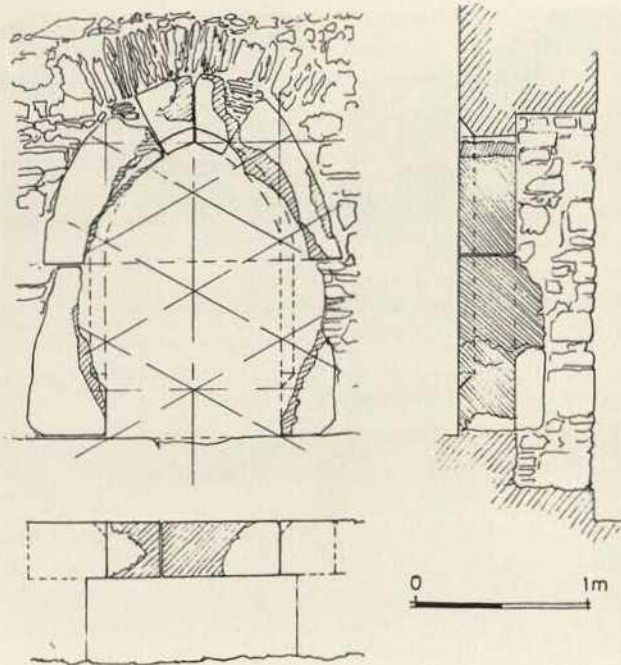


Abb. 40. Aufnahmezeichnung der Tür mit Steinrahmen  
40. kép. A kőkeretes ajtó felmérési rajza

várat. A robbanás olyan nagyerejű volt, hogy bedöntötte az épület északi emeleti homlokzatának több mint két méter vastagságú falát, amely ma is mementóként őrzi a középkori egyetem pusztulását (36. kép).

Ezt a homlokzati falat eredetileg három gótikus, kőkeretes, vasráccsal elzárt nyílású ablak törte át, melyeknek egyike megmaradt a robbanás ellenére is, s az teljes mértékben rekonstruálható volt (37, 38, 39. kép). A másik két ablaknyílást a török időben elfalazták. Kibontásukra mindeddig statikai okokból nem kerülhetett sor. A folyosó NY-i falában egy felülvilágító ablak kis részlete került elő. A folyosó déli fala ugyancsak tölcserbélletes keskeny

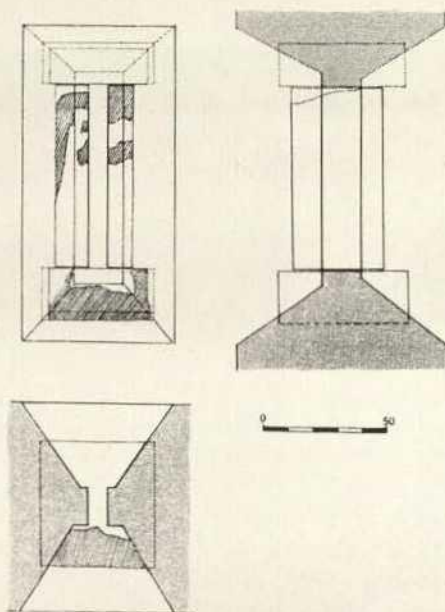


Abb. 41. Aufnahmezeichnungen des gotischen Fensters im kleinen Saal  
41. kép. A kisterem gótikus ablakának felmérési rajzai



zeigt (Abb. 5), waren die Ruinen der bei der Rückeroberung des Jahres 1686 zerstörten mittelalterlichen Bauten als zusammenhanglose Mauerreste damals teilweise noch sichtbar, unter anderem auch der oben erwähnte Saal.

Eine Türöffnung mit abgekantet profiliertem, spitzbogigem Steinrahmen führte von der »magna aula« in den im Osten anschließenden kleinen Raum. Obwohl die östliche Abschlußmauer des Raumes nicht mehr stand, konnten wir bestimmen, wo genau sie verlief und sich anschloß. Das ursprüngliche mittelalterliche Fußbodenniveau im Inneren war höher; dies ließ sich einmal an dessen Abdruck an den Mauern, zum anderen an dem »in situ« gefundenen Schwellenstein des Eingangs beobachten. Das Absenken des Fußbodenniveaus geschah zur Türkenzeit. Damals wurde auch der Steinrahmen des gotischen Eingangs teilweise abgemeißelt (Abb. 40). Die südliche Fassadenmauer des kleinen Raumes gliederte eine kleine, segmentbogige Türöffnung, deren Rahmen fehlte (Abb. 32). Auf der Mittelachse dieser Mauer fanden wir eine steingerahmte Fensteröffnung mit Trichterlaibung, die im Inneren nahezu unbeschädigt erhalten, je-

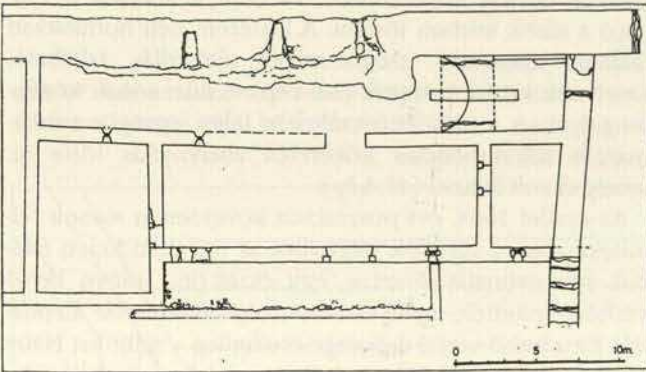


Abb. 44. Grundriß der Universität nach der Freilegung  
44. kép. Az egyetem feltárás utáni alaprajza

doch zugemauert war (Abb. 41).

Nach dem Untergang des Gebäudes im Jahr 1664 hatten die Türken die Ruinen verfüllt und, im großen und ganzen dem Verlauf der Ostmauer der Universität folgend, eine von Noren nach Süden ausgerichtete innere Burgmauer erbaut, deren Fundament sie in die Verfüllung gelegt hatten. Das Südende dieser inneren Burgmauer stieß - wie auch der Stadtplan Haüys von 1687 zeigt - ursprünglich an den Dom.

Zusammenfassend kann man sagen, daß sich die an der Südfassade zum Vorschein gelangten baulichen Details gut dazu eignen, eine Vorstellung von der Erdgeschoßfassade des Bauwerkes zu geben. Von dem Eingang, einem großen, steingerahmten Tor, wurde einer der Rahmensteine und die Schwelle »in situ« freigelegt (Abb. 42). Im Erdgeschoß gliederten die Fassade Schießschartenfenster mit Trichterlaibung. In der »magna aula« fand man eines dieser Fenster »in situ« vor (Abb. 43). Nahe der Fensteröffnung entdeckten wir ein schön geformtes, kleines romanisches Gesimsstück, das man sekundär eingebaut hatte. Dieses Fragment ist ein weiterer Beweis dafür, daß sich hier zum Zeitpunkt des Universitätsbaus ein romani-

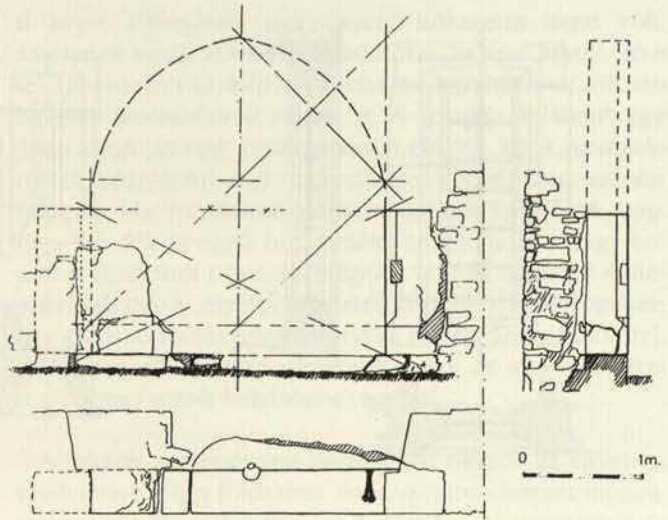


Abb. 42. Überrest vom Eingang der Universität  
42. kép. Az egyetem bejáratának maradványa

lörésablak mit vorgelagertem, a nagyterem felé. Teljesen ép állapotban maradt meg a folyosó déli falának NY-i végében levő tölcserbélletes ablak, amely a »magna aulához« nyugatról csatlakozó nagyobb terem világította meg, amely eredetileg az egyetem második terme volt. Ezt a földszinti terem a XVIII. század folyamán beboltolták, és azt a püspökvárban folyó építkezések méasztárolójaként használták. Az 1686-os visszafoglalás során elpusztult középkori épületek romjai összefüggéstelen falmaradványokként még részben láthatók voltak - miként az említett teremé is -, amint ezt Hermann 1754-es helyszínrajza feltünteti (5. kép).

„A magna aulából“ a keletről csatlakozó kisterembe élszedéssel profilált, csúcsíves kökeretes ajtónyílás vezetett. A helyiség keleti zárófala elpusztult, de annak pontos helyét és csatlakozását meg tudtuk határozni. Az eredeti

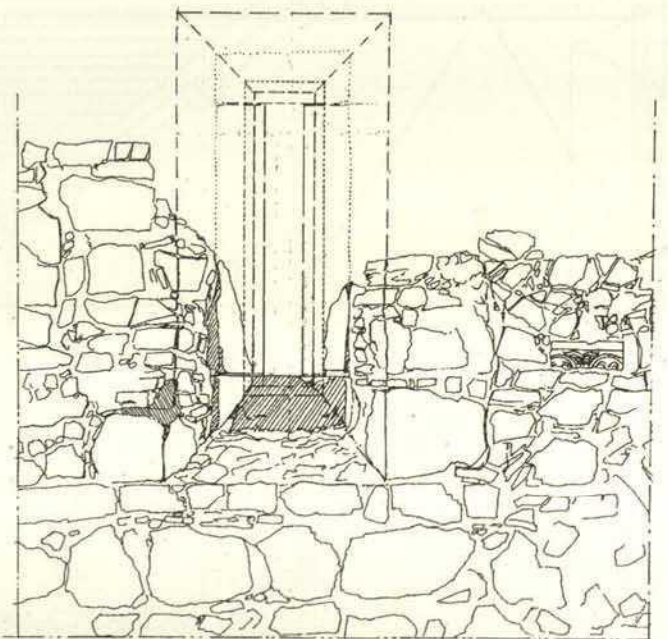


Abb. 43. Detail des südlichen Fensters der »magna aula«  
43. kép. A »magna aula« D-i ablakának részlete



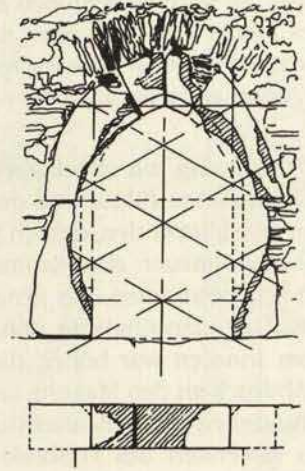
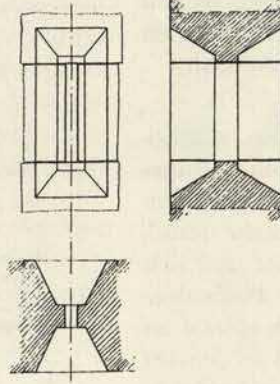
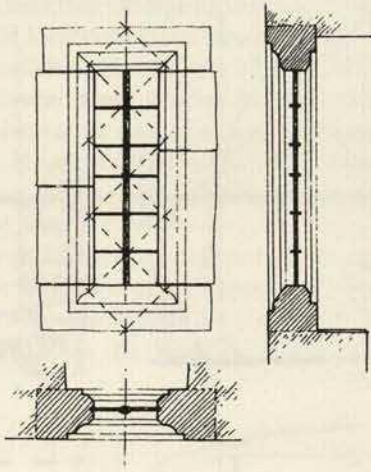


Abb. 45. Kunstformen des Gebäudes aus dem 14. Jahrhundert

45. kép. Az épület XIV. századi műformái

sches Vorgängergebäude befand. Am westlichen Ende der Südmauer der »magna aul«a wurden die Reste einer zugemauerten Türöffnung mit Steinrahmen freigelegt, wobei die Anbringung des Steinrahmens darauf hindeutete, daß die Tür vom großen Saal in einen angrenzenden Raum geführt hat. Beim Zusammenstellen der Grabungsergebnisse ergab sich dann die Grundrißanordnung für das ganze Erdgeschoß des Universitätsgebäudes. Demnach bestand das Bauwerk aus einem großen Saal, aus dem man in einen 35 m langen, schmalen Korridor gelangen konnte, sowie aus je einem im Osten und Westen an den großen Saal grenzenden Raum. Wie bereits erwähnt, war der Bau eingeschossig. Durch die »in situ« zum Vorschein gelangten baulichen Details (Abb. 45) sowie die – zum Gebäude gehörenden – Steinmetzarbeiten des Fundmaterials wurde eine wissenschaftliche Rekonstruktion sowohl der Fassade (Abb. 46) als auch des Innenraumes – insbesondere der »magna aula« – möglich (Abb. 47), die als authentisch gelten darf.

belső középkori járószint magasabban volt – amint annak nyoma a falakon megfigyelhető volt – valamint jelezte azt a bejárat »in situ« küszöbköve is. A szint lesüllyesztése és a gótikus bejárat kőkeretének részbeni lefaragása is (40. kép) a török korban történt. A kisterem déli homlokzati falában kisméretű szegmentíves ajtónyílás található, amelynek kerete hiányzik (32. kép). E falat annak közep-tengelyében a belsőben csaknem teljes épségben megmaradt tölcserbélletes kőkeretes ablaknyílás törte át, amely el volt falazva (41. kép).

Az épület 1664. évi pusztulását követően, a romok feltöltése után, a törökök nagyjából az egyetem keleti falának nyomvonalát követve, egy észak-déli irányú belső várfalat építettek, amelyet a helyiség feltöltésébe alapoztak. Ez a belső várfal déli vége eredetileg – mint azt Haüy 1687-es térképe is jelöli – a székesegyházhoz csatlakozott.

Összegezve a déli főhomlokzaton előkerült műrészleteket abból jól kirajzolódik az épület földszinti homlokza-

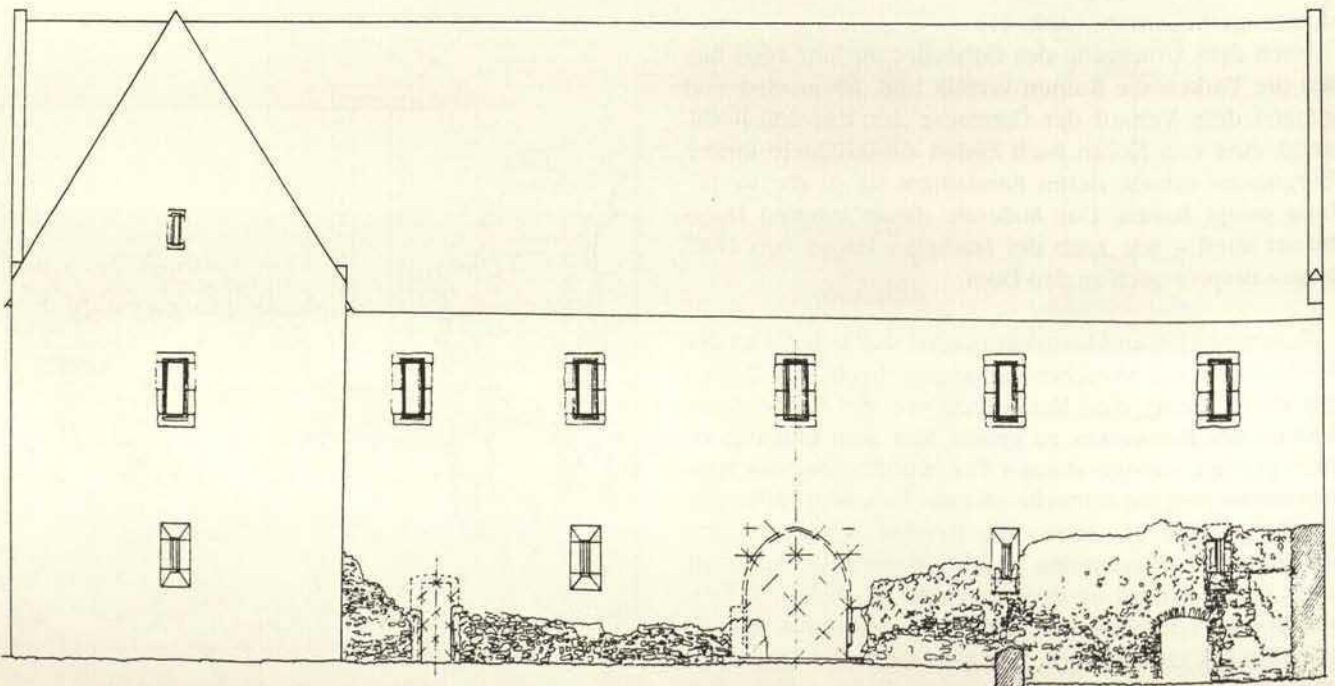


Abb. 46. Fassadenrekonstruktion des Universitätsgebäudes

46. kép. Az egyetem épületének homlokzati rekonstrukciója



ti képe. Főbejárata nagyméretű kőkeretes kapu volt, amelynek egyik szárköve és küszöbe „in situ” került elő a feltárás során (42. kép). A földszinti homlokzatot tölcseréltetett lőrésablakok törték át. A „magna aulában” egy ilyen ablak „in situ” részlete került elő (43. kép). Az ablaknyílás közelében egy másodlagosan beépített, szépen faragott, kis, románkori párkánytöredék figyelhető meg. Ez a töredék is egyik bizonyítéka annak, hogy itt egy korábbi, elpusztult románkori épület volt az egyetem építésének idején. A „magna aula” déli falának nyugati végében egy elfalazott kőkeretes ajtónyílás maradványát tártuk fel, a kőkeret elhelyezése arra utalt, hogy az ajtó a nagyteremből egy másik helyiségbe vezetett.

A feltárás eredményeit összegezve sikerült az egyetem épületének teljes földszinti alaprajzi elrendezését meghatározni (44. kép). Eszerint az épület egy nagyteremből és egy abból nyíló 30 méteres, keskeny folyosóból, valamint egy-egy a nagyteremhez keletről és nyugatról csatlakozó helyiségből állott. Mint már említettük az épület egyemeletes volt. Az előkerült „in situ” műformák (45. kép), valamint a leletanyagból előkerült - az épülethez tartozó - faragott kőanyag lehetővé teszi a belső tér - elsősorban a „magna aula” - hitelt érdemlő tudományos rekonstrukcióját (46, 47. kép).



Abb. 47. Rekonstruktion des Innenraumes der »magna aula«  
47. kép. A „magna aula” belső rekonstrukciója

